

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

**ПРАКТИКУМ
з
ФІЛОСОФІЇ**

для студентів усіх спеціальностей і форм навчання

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 1 від 24.06.10 р.

Харків НТУ «ХПІ» 2012

ББК 87 я 7
П 69
УДК 1 (07)

Рецензенти:

Л.М. Бесов, д-р істор. наук, проф. НТУ «ХП»;
Я.В. Тарароєв, д-р. філос. наук, проф. ХНУ ім.
В.Н. Каразіна

Бардін, О.М., Владленова, І.В., Годзь, Н.Б. та інші.

П 69 Практикум з філософії для студентів усіх спеціальностей і форм навчання / Бардін О.М., Владленова І.В., Городиська О.М., та ін. – Х. : НТУ «ХП», 2010. – 138 с.

ISBN

Навчальне видання включає навчально-методичні матеріали, необхідні студентам для оволодіння курсом філософії, для активізації розумової діяльності, інтелектуальної активності. Кожна тема семінарського заняття містить методичні поради, теоретичні та проблемні питання для роздумів, теми рефератів та інші види самостійної роботи, тематичну літературу, яка допоможе здійснити підготовку до семінарського заняття.

Рекомендовано для студентів усіх спеціальностей та форм навчання.

Бібліогр.: 156 назв.

ББК 87 я 7

ISBN

© НТУ «ХП», 2010 р.

ЗМІСТ	
ВСТУП.....	4
<i>1 модуль</i>	
<i>«ОНТО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ»</i>	
<i>Семінарське заняття № 1, № 2</i>	
Філософія та її роль у житті людини та суспільства.....	6
<i>Семінарське заняття № 3</i>	
Антична та середньовічна філософія.....	14
<i>Семінарське заняття № 4</i>	
Західноєвропейська філософія 17-19 ст.....	21
<i>Семінарське заняття № 5</i>	
Національні особливості східноєвропейської філософії.....	31
<i>Семінарське заняття № 6</i>	
Буття і матерія.....	35
<i>Семінарське заняття № 7</i>	
Свідомість як соціальний феномен.....	40
<i>Семінарське заняття № 8</i>	
Діалектика як теорія і метод.....	48
<i>Семінарське заняття № 9</i>	
Пізнання і практика.....	55
<i>Семінарське заняття № 10</i>	
Наукове пізнання та його особливості.....	62
<i>2 модуль</i>	
<i>«СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ»</i>	
<i>Семінарське заняття № 11</i>	
Людина в системі соціальних зв'язків.....	71
<i>Семінарське заняття № 12</i>	
Суспільство і його структура.....	78
<i>Семінарське заняття № 13</i>	
Духовне життя суспільства.....	84
ДОДАТКИ.....	91
Основні електронні бібліотеки з філософії, рекомендовані Інститутом філософії НАН України ім. Г.С.Сковороди.....	91
Рекомендовані підручники.....	92
Методичні поради щодо підготовки до семінарських занять.....	94
Правила оформлення реферату.....	95
Основні електронні бібліотеки з філософії, рекомендовані Інститутом філософії НАН України ім. Г.С.Сковороди:	

ВСТУП

Філософія виникає з необхідності вироблення загального погляду на світ, дослідження його загальних засад і законів, з потреби в раціонально обґрунтованому методі мислення про дійсність, в логіці і теорії пізнання. Філософія дає людям спільну мову, виробляє у них єдині, загальнозначущі уявлення про головні цінності життя. Визначити роль філософії в життєдіяльності людини, в духовній культурі суспільства можна лише в широкому соціально-історичному контексті, тобто не з точки зору якоїсь окремої філософської школи, а з точки зору всієї історії культури і філософії, через призму всієї сукупності філософських знань, ролі філософії, її впливу на розвиток науки і пізнання. Ось чому філософія як наукова дисципліна вивчається в усіх вищих початкових закладах. Вивчаючи філософію, студент повинен отримати первинне уявлення про концептуальний апарат, проблеми, історію, роль філософії у суспільстві. Опанувати всілякі прийоми і навички критичної рефлексії. Навчитися обговорювати проблеми, що знаходяться на стику різних наук та різних форм культури, глибше зрозуміти відношення своєї спеціальності до різних наук та інших областей людської діяльності.

Структура практикуму з філософії включає 12 тем, які розроблені кафедрою філософії НТУ «ХП» для семінарських занять. У кожній темі виділені *ключові слова* – найбільш важливі для цієї теми терміни та поняття. Подаються також *методичні поради* до основних питань теми. Після методичного матеріалу студентам пропонуються *теоретичні питання*, відповідями на які перевіряється рівень засвоєння, усвідомлення суті, змісту основних питань, оволодіння категоріально-понятійним апаратом і філософською термінологією. Відповідаючи на питання для роздумів, студенти навчаються дискутувати, обговорювати різноманітні філософські проблеми, захищати й обґрунтовувати свою точку зору. *Проблемно-пошукові питання* сформульовані з урахуванням логіки розумових операцій і закономірностей пошукової діяльності студентів (постановки проблемної ситуації, розвитку пізнавального інтересу, потреби в самоосвіті та інше). Метою проблемно-пошукових запитань є активізація розумової діяльності й інтелектуальної активності,

підвищення рівня засвоєння понять і навчання не окремим розумовим операціям у випадковому, стихійному порядку, а в системі розумових дій для розв'язання нестереотипних проблем.

У практикумі з філософії запропоновано декілька видів самостійної роботи: подано теми рефератів, есе, доповідей. До кожної теми семінарського заняття додається список необхідної для самостійної підготовки літератури.

1 модуль ОНТО-ГОНОСЕОЛОГІЧНИЙ

Семінарське заняття № 1, № 2

Філософія та її роль у житті людини та суспільства

ключові слова: міфологія, релігія, філософія, світогляд, матеріалізм, ідеалізм.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Виникнення філософії як об'єктивно необхідний процес розвитку суспільства.
2. Предмет філософії та основні її функції.
3. Основне питання філософії та методи його вирішення.
4. Місце і роль філософії у сучасному суспільному житті.

Методичні поради

На початку вивчення цієї теми треба звернути увагу на історичні передумови виникнення філософії, виявити причини її появи у суспільстві та необхідні для цього культурні, політичні умови. Треба розібрати етимологію слова «філософія», зрозуміти, чому це слово означає «любов до мудрості». Корисно знайти відмінності між мудрою людиною та розумною. Вельми корисно на прикладі Давньої Греції та Давнього Єгипту, різних тоталітарних суспільств показати, коли є умови для виникнення філософських шкіл, а коли ні. Треба розрізнати предмет науки та предмет філософії, зрозуміти, що предмет філософії ширше, бо об'єднує усю сукупність знань людини про оточуючий світ та саму себе. При цьому треба відрізнати філософію як вільнодумство (бо кожна людина може назвати себе філософом), та філософію як наукову дисципліну, яка потребує професійної підготовки.

Зверніть увагу на основні розділи філософії. Філософія виникає з необхідності вироблення загального погляду на світ, дослідження його загальних засад і законів, з потреби в раціонально обґрунтованому методі мислення про дійсність, в логіці і теорії пізнання. Предметом філософії саме і є світ в його цілісності, універсальності, загальності.

Переходячи до вивчення функцій філософії треба зробити акцент на тому, що саме за допомогою функцій здійснюються основні напрями вживання філософії, через які реалізуються її цілі, завдання,

призначення. Прийнято виділяти світоглядну, методологічну, теоретичну, гносеологічну, критичну, аксіологічну, соціальну, виховно-гуманітарну, прогностичну та ін. Необхідно розглянути кожна з цих функцій, виявити механізм її дії у суспільстві.

Наступне питання, яке треба розібрати, це основне питання філософії. Основним у філософії традиційно вважається питання про відношення мислення до буття, а буття – до мислення (свідомості) (проблема відношення матеріального-ідеального). Важливість даного питання полягає в тому, що від його достовірного рішення залежить побудова цілісного знання про навколишній світ і місце людини в ньому, а це і є головним завданням філософії. У даний час, не дивлячись на тисячолітні шукання філософів, основне питання філософії достовірно не вирішене ні з онтологічного, ні з гносеологічного боку і фактично є одвічною філософською проблемою. У сучасній західній філософії намітилася тенденція приділяти менше уваги традиційному основному питанню філософії, оскільки воно поступово втрачає свою актуальність.

Розглядаючи останнє питання, присвячене ролі філософії у суспільстві треба зробити наголос на тому, що філософія може стати однією з найважливіших противаг негативним тенденціям в суспільстві, які ведуть до його дегуманізації. Філософія дає людям спільну мову, виробляє у них єдині, загальнозначущі уявлення про головні цінності життя. Визначити роль філософії в життєдіяльності людини, в духовній культурі суспільства можна лише в широкому соціально-історичному контексті, тобто не з точки зору якоїсь окремої філософської школи, а з точки зору всієї історії культури і філософії, через призму всієї сукупності філософських знань, ролі філософії, її впливу на розвиток науки і пізнання. Функціонуючи в системі культури суспільства, філософія розробляє теоретичні основи світогляду, аксіологічні проблеми, логіко-методологічні основи науки. В умовах зростаючої диференціації наукового знання філософія бере найактивнішу участь в інтеграційних процесах, в синтезі досягнень окремих наук. Роль філософії особливо зростає на зламах історії в періоди революційних змін, коли людина ставить перед собою, суспільством вічні питання про свою сутність, про сенс життя, перспективи соціального прогресу.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Коли виникла філософія? У чому її специфіка? Чим відрізняється філософське знання від інших видів знання, наприклад, наукового та релігійного?
2. Які питання розглядає філософія? Чому філософських питань не так багато, як відповідей?
3. Які філософські напрямки можна виділити?
4. Чи можна виділити основне питання філософії? Якщо так, то яке і чому; якщо ні, то на якій підставі. Обґрунтуйте свою точку зору.
5. Чому філософію називають світоглядною наукою?
6. Що таке світогляд? Які типи світогляду виділяють?
7. Як пов'язаний філософський світогляд з іншими типами світогляду? Чому міфологічний світогляд історично був першим? У чому його специфіка?
8. Які методи філософування існували й існують?
9. У чому позитивні й негативні сторони таких методів філософування, як софістика, еkleктика та метафізика? Для яких періодів розвитку філософії вони були характерні?
10. У чому суть герменевтичного методу? У чому суть діалектичного методу? Чому вони використовуються в сучасній філософії?
11. Світогляд і необхідність самовизначення людини в навколишньому світі.
12. Сутність міфу. Чи існує міфологія у сучасному світі?
13. Чому важко знайти спільну мову з людиною, яка має інший світогляд?
14. Зв'язок родоплемінних релігій із сучасністю. Сучасний вплив релігійного світогляду, його роль у координації дій людини.
15. Чи дійсно тільки за рахунок зміни сприйняття можливо позбутися чи навпаки придбати якісь навички, досягнути мети, яка у теперішньому є недосяжною?

Питання для роздумів

1. «Чи розділений світ на дух і матерію, і якщо так, то що таке дух і що таке матерія? Чи підпорядковується дух матерії, чи він має незалежні здібності? Чи має всесвіт якусь єдність або мету? Чи розвивається всесвіт у напрямку до якої-небудь мети? Чи дійсно існують закони природи, чи ми просто віримо в них завдяки лише притаманній нам схильності до порядку? Чи є людина тим, чим вона здається астроному, – крихітною грудочкою суміші вуглецю та води, що безсило копошиться на маленькій другорядній планеті? Або ж людина

є тим, чим вона уявляється Гамлету? А може вона є і тим, й іншим одночасно». Такі філософські запитання задає Б. Рассел. Чи можливі позитивні відповіді на них? Чим відрізняються саме філософські питання від інших?

2. «Чи існують піднесений і низький способи життя, чи всі способи життя є тільки даремними? Якщо ж існує спосіб життя, який є піднесеним, то в чому він полягає і як його досягти? Чи потрібно добру бути вічним, щоб заслуговувати на високу оцінку, або ж добра необхідно прагнути, навіть якщо всесвіт невідворотно рухається до загибелі. Досліджувати ці питання, якщо й не відповідати на них, – справа філософії».

На якій функції філософії робить акцент Б. Рассел? Чи треба робити добро, знаючи, що завтра можете загинути? Що таке піднесений спосіб життя? Наведіть приклади.

3. «Філософія – це пізнання Універсуму, або всього, що існує. Ми вже бачили, що це імпліцитне для філософа обов'язок ставити перед собою абсолютну проблему, тобто не виходити спокійно з попередніх вірувань, нічого не вважати пізнаним попередньо. Що пізнано – уже не є проблемою. Однак те, що пізнано поза, по той бік до філософії, є пізнаним з точки зору чогось окремого, а не універсального. Існує знання нижчого рівня, яке не може застосовуватися у висотах, де рухається а *pativitate* [спочатку (за природою)] філософське пізнання. Якщо дивитися з філософських висот, то всяке й інше знання уявляється наївним і відносно фальшивим...». Х. Ортега-і-Гассет.

Яка провідна роль філософії з точки зору Х. Ортега-і-Гассета? Що таке «високе» та «низьке» знання? Чому, щоб розібратися досконало в чомусь, треба поглянути на проблему у глобальному вимірі?

4. «Тут перед вами корінь, характерний аспект всякої філософії: парадоксальність її вигляду. Всяка філософія є парадокс, вона віддаляє себе від «природно-очевидних істин», якими ми користуємося в житті, оскільки вважаємо теоретично сумнівними ті елементарні вірування, які в житті не здаються нам підозрілими. Але після того, як згідно з принципом автономності, філософ обмежується тими небагатьма істинами, в яких навіть теоретично не можна засумніватися, і які, отже, самі себе доводять і перевіряють, він повинен повернутися обличчям до Всесвіту і завоювати його, охопити його цілісно». Х. Ортега-і-Гассет.

Про яке завоювання всесвіту говорить Х. Ортега-і-Гассет? Що таке цілісний погляд?

5. «Філософія людяна, філософське пізнання – людське пізнання, в ній завжди є елемент людської свободи, вона є не одкровення, а вільна пізнавальна реакція людини на одкровення. Якщо філософ християнин і вірить в Христа, то він зовсім не повинен узгоджувати свою філософію з теологією православною, католицькою або протестантською, але він може отримати розум Христа і це зробить його філософію іншою, ніж філософія людини, яка розуму Христа не має. Одкровення не може нав'язати філософії ніяких теорій та ідеологічних побудов, але може дати факти, досвід, який збагачує пізнання. Якщо філософія можлива, то вона може бути тільки вільною, вона не терпить примусу. Вона в кожному акті пізнання вільно стоїть перед істиною та не терпить перепон та невизначеностей. Філософія приходить до результатів пізнання з самого пізнавального процесу, вона не терпить нав'язування ззовні результатів пізнання, яке терпить теологія». М.О. Бердяєв.

Чи можливе філософствування без вільнодумства? Які повинні бути умови в суспільстві, щоб розвивалося філософське знання? У чому бачить взаємозв'язок/різницю філософії та релігії М.О. Бердяєв?

6. «Філософія» переживає постійну необхідність виправдовувати своє існування перед обличчям «наук». Вона уявляє, що найбільш правильно досягне мети, якщо підніме себе до рангу науки. Цим зусиллям, однак, приноситься в жертву суть думки. Філософія гнана страхом втратити престиж і повагу, якщо вона не буде наукою. Це вважається недоліком, що прирівнюється до ненауковості. Буття як стихія думки приноситься в жертву технічній інтерпретації мислення». М. Гайдеггер.

Яке співвідношення філософії й науки? Чи можна ототожнювати філософію з наукою? Відповідь обґрунтуйте.

Проблемно-пошукові питання

1. Англійський етнограф Б. Малиновський зазначав, що міф, такий як він існував у первісному суспільстві, в його первісній формі – не історія, яку розповідають, а реальність, якою живуть, це практичне керівництво до дії. Обґрунтуйте це твердження. Чому деякі магічні дії дійсно ефективні? Чому існує так звана нетрадиційна медицина?
2. Чи є «основне питання філософії» дійсно основним? Які філософські питання є для вас особливо важливими?
3. Порівняйте два протилежних підходи до виникнення релігії: богословсько-теологічний і науковий. На що вони спираються?

4. Наведіть приклади, які підтверджують теорію прамонотеїзму, тобто те, що у всіх різноманітних віруваннях можна виявити рештки віри в єдиного Бога-творця.

5. Згідно з Л.А. Фейербахом, «релігія – це людський продукт, наслідок і форма відчуження людиною своєї суті». Який підхід до пояснення походження релігії виражений у цьому вислові? Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Назвіть альтернативні підходи до пояснення виникнення релігії.

6. Чому людині так необхідні стратегічні орієнтири цілісного бачення світу і суспільства, глибокого розуміння того, що відбувається, істинного пізнання та результативної діяльності?

Тести

I рівень

1. Назвіть форму спільного людського самовизначення у світі:

- а) релігія;
- б) світогляд;
- в) наука;
- г) міфологія.

2. Філософія – це:

- а) те саме, що й фізика;
- б) теоретична форма світогляду;
- в) релігійний напрям.

3. Чи є філософія системою загальних теоретичних поглядів на світ в цілому та місце в ньому людини?

- а) так;
- б) ні.

4. Особливості міфологічного світосприйняття:

- а) синкретичність, бачення світу цілісним, універсальним;
- б) виступає свідомою інтелектуальною діяльністю;
- в) характеризується дискурсивним, аналітико-синтетичним мисленням.

II рівень

1. Вставте пропущене слово: «Відчувати, що все тотожне у відчутті, яке рухає нас у його вищій єдності, опосередкувати цим все індивідуальне й особливе, а, отже, уявити наше життя як буття та життя в Богові й через Бога – це і є * » Ф.Д.Е. Шлейермахер.

2. Назвіть основні функції філософії:

- а) світоглядна;

б) аксіологічна;

в) гальмівна.

3. Мета філософії:

а) зафіксувати те, що проявилось в інтелектуальному осмисленні людини;

б) залучити до релігійних практик;

в) зібрати міфологічні сюжети.

4. Предмет філософії характеризується:

а) своєрідною формою збереження людської самоідентифікації;

б) вузькою спрямованістю;

в) достатньою широтою;

г) догматизмом.

III рівень.

Проінтерпретуйте цей вислів: «Розумний завжди знайде вихід зі складного становища, а мудрий ніколи в це становище не попаде». Що таке мудрість? Чим відрізняється мудра людина від розумної?

Самостійна робота

Теми рефератів:

1. Основні питання сучасної філософії.
2. Релігія як предмет дослідження філософії.
3. Розвиток рефлексивного мислення.
4. Головне призначення філософії.
5. Методологічна функція філософії.
6. Взаємозв'язок філософії з конкретними науками та практикою.

Теми доповідей

1. Філософія та світогляд.
2. Роль світосприйняття у житті людини.
3. Сучасне системне мислення.
4. Філософія як духовна квінтесенція.
5. Філософія та надійні орієнтири мудрості.
6. Загальнолюдські цінності й ідеї гуманізму.

Напишіть есе на тему:

1. «Мої роздуми над статтею В.В. Бібіхіна «Філософія і релігія» / В.В. Бибихин Философия и религия // Вопросы философии. – 1992. – № 7.

2. «Гортаючи К.Х. Кессиді «Від міфу до логосу» (Кессиди, Феохарий Харлампієвич От міфа к логосу: Становление греческой философии. – М. : Мысль, 1972. – 311 с.)
3. «Роздуми над тим, що таке філософія» (Мамардашвілі М.К. Как я понимаю философию / Мамардашвілі, Мераб Константинович ; 2–е изд., изм. и доп. – М.: Прогресс; М.: Культура, 1992. – 415с.).

Рекомендована література

1. Воловик В.И. Философия религиозного сознания: монографія / Виталий Иванович Воловик. – Запорожье : Просвіта, 2009. – 216с. – ISBN 966–653–090–2.
2. Еременко А.М. Философия должна родиться заново // Практична Філософія. – 2008. – № 3. – С. 3-5.
3. Козлова М.С. Вера и знание. Проблема границы / М.С. Козлова // Вопросы философии. – 1991. – № 2. – С. 58-66. – Режим доступа: www.logic.ru/ru/node/275.
4. Лебедев С.А. Предмет и структура современной философии / С.А. Лебедев // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. – 2009. – № 1. – С. 3-26.
5. Леви-Строс К. Первобытное мышление / Клод Леви-Строс ; пер.с фр., вступ.ст.и примеч. Островский. – М. : Республика, 1994 .– 383 с. – ISBN : 5–250–01662–6.
6. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура / А.Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX века).
7. Реза Давари Аркадани Философия и будущее / Давари Аркадани Реза // Вестник Московского университета. Сер.7. Философия. – 2006. – № 4. – С. 93-99. Режим доступа: http://www.philos.msu.ru/vestnik/philos/nums/4_2006.htm
8. Розумний М.М. Філософія суспільної дії / М.М. Розумний // Практична Філософія. – 2009. – № 1. – С. 4-6.
9. Рьюз Майкл Наука и религия: по–прежнему война? / Майкл Рьюз // Вопросы философии. – 1991. – № 2. – С. 36-57. – Режим доступа: www.logic.ru/ru/node/275.
10. Сидоренко Л.І. Практична філософія в Україні – 10 років тому та сьогодні / Л.І. Сидоренко // Практична Філософія. – 2009. – № 1. – С. 4-6.

11. Степин В.С. Российская философия сегодня: проблемы настоящего и оценки прошлого / В.С. Степин // Вопросы философии. – 1997. – № 5. – Режим доступа: www.logic.ru/ru/node/275.

12. Степин В.С. Философия в эпоху перемен / В.С. Степин // Вестник Московского университета. Сер.7. Философия. – № 4. – 2006. – С. 18-34. – Режим доступа: http://www.philos.msu.ru/vestnik/philos/nums/4_2006.html.

13. Франк С.Л. Духовные основы общества / Семен Людвигович Франк ; [Сост., авт. вступ. ст. П.В. Алексеев]. – М. : Республика, 1992. – 511 с.

Семінарське заняття № 3

Антична та середньовічна філософія

ключові слова: античність, Середньовіччя, метафізика, натурфілософія, ідеї, майевтика, схоластика, патристика, віра.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Антична філософія: особливості її розвитку та основні школи:

- а) мілетська та елейська школи античної філософії
- б) атомістична концепція Демокрита та вчення Платона про ідеї, Аристотель і його внесок в розвиток філософії;
- в) проблема людини в античній філософії.

2. Філософія середньовіччя, її специфіка і особливості розвитку (теоцентризм, антропологізм, схоластика, реалізм і номіналізм, томізм).

Методичні поради

Антична філософія включає в себе філософію Давньої Греції і філософію Давнього Риму. Перший етап давньогрецької філософії – це погляди представників мілетської та елейської шкіл, а також Геракліта та Піфагора. Другий (класичний) етап пов'язаний з прізвищами Сократа, Платона, Аристотеля, школою атомізму і софістами. Третій етап – це елліністично-римська філософія скептицизму, стоїцизму, епікуреїзму, еkleктизму, неоплатонізму.

Характеризуючи перший етап, слід показати різноманітність підходів для осмислення світу (пошук першоджерел; вчення про абсолютність буття; спроба діалектичного підходу до розуміння світу).

Розкриваючи другий етап, слід дати короткий аналіз поглядів атомістів (Левкіпп, Демокрит), для яких світ – сполучення пустот і атомів. Треба показати подальший розвиток атомізму Епікуром (спонтанне відхилення атомів від їх траєкторій).

Далі треба розкрити сутність поглядів софістів (вчення про істину, ідея «суспільного договору» й інше). У полеміці з софістами, цими «платними вчителями мудрості», спочатку поділяючи їх погляди, створив своє вчення Сократ, який є славнозвісним через свій метод філософського мислення – майєвтику. Розкрийте його. Дайте аналіз головних понять сократівської філософії – понять Блага і Добродітності, а також погляди Сократа на знання й істину.

Розкрийте основні положення філософії Платона: платонівське вчення про ідеї, а також вчення про державу та концепцію пізнання як пригадування. Необхідно показати, що він був засновником об'єктивного ідеалізму. Покажіть, чому найкрупніший філософ античності Аристотель не прийняв платонівське вчення про ідеї, і намагаючись подолати дуалізм речі й ідеї, фактично створює нове протиставлення – між матерією та формою. Необхідно розкрити їх співвідношення. Рекомендується також дати характеристику логічного вчення Аристотеля та його вчення про державу.

Філософські вчення, які виникли на третьому етапі розвитку античної філософії, являються, по суті, переносом на римське підґрунтя епікуреїзму, стоїцизму та скептицизму. Необхідно дати короткий аналіз кожного з них.

Даючи характеристику філософії середніх віків необхідно виходити з того, що вона відповідає феодальному засобу господарювання, а християнство, яке виникло в цей час, затверджувало себе як релігію єдиного бога, витісняючи політеїзм.

Філософії цього періоду притаманний теоцентризм: єдиний Бог являється абсолютним і найвищим буттям, найвищою формою і найвищим благом, духовною дійсністю, яка визначає все існуюче. У світогляді цього періоду головною була ідея створення світу Богом «із нічого» (креаціонізм) та ідея «одкровення». Необхідно розглянути їх більш детально.

Особливістю філософської думки цього періоду є дискусія схоластів про реальність загальних понять (універсалій), що призвело до боротьби номіналізму та реалізму. З боку першого, реальні тільки одиничні речі, а загальне – це просто поняття про них. Реалісти ж вважали, що реально існує тільки загальне, а одиничне – тільки омана

почуттів. Конкретизуйте ці погляди, посилаючись на погляди Д. Скотта, Росцеліна, Абеяра й інших, і зробіть висновки.

Філософія середніх віків – схоластична. Схоластика, або «шкільна філософія», виникла тоді, коли християнські мислителі зрозуміли, що догмати віри допускають своє раціональне обґрунтування. Треба це показати.

Найкрупнішим схоластом був Фома Аквінський, вчення якого отримало назву томізму. Коротко розкажіть про його погляди на пізнання, яке у нього може спиратися і на розум і на віру, а також розуміння ним співвідношення філософії та теології, докази існування Бога.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Розвиток ідей натурфілософських шкіл.
2. Філософія Сократа. Майсвітика як особливий метод Сократа.
3. Особливості давньогрецької філософії. Чому класичний період давньогрецької філософії називається так?
4. Що таке ідея? Як відбувається процес пізнання за Платоном?
5. Філософія Аристотеля, його внесок у розвиток європейської науки.
6. Особливості середньовічної філософії.
7. Схоластика та патристика.
8. Що таке теоцентризм?
9. У чому полягає суперечка між реалістами та номіналістами?
10. Розкрийте зміст понять: креаціонізм, провіденціалізм, теодицея, символізм.
11. Що в Середньовіччя служило універсальною парадигмою філософського знання про Бога, світ, людину й історію?

Питання для роздумів

1. Як вплинули соціально-політичні умови у Стародавній Греції на створення такої системи знань, яка не мала настільки утилітарного, прикладного значення, як на Сході?
2. Чому питання Фалеса про субстанцію світу є зразком постановки філософської проблеми?
3. Проаналізуйте основне питання Сократа: «Хто я? Для чого пізнання Всесвіту, якщо залишаєшся в незнанні про власну природу?»
4. Подискутуйте з Платоном над його обґрунтуванням первинності світу ідей (Платон виходив із двох положень: 1) річ смертна, її можна знищити, але ідея, поняття речі незнищенне; 2) ставлячи питання, чим,

наприклад, камінь відрізняється від води, Платон відповідав: не матерією, бо обидва ці явища матеріальні, але своїм особливим смислом, а смисл явища утворює поняття).

5. Поясніть, чому магістральними ідеями, які розроблялися видатними мислителями Середніх віків, виявлялися ідеї теологічні, що стосувалися того, як розуміти Бога, Трійцю, Творіння й інше?

6. Як ви вважаєте, чи дійсно опора на авторитети, без яких немислима зверненість до традиції, підтримувала ідейну нетерпимість до ересей, що виникали всередині ортодоксального богослов'я?

7. Оскільки Слово лежало в основі творіння і, відповідно, було спільним для всього створеного, то воно визначало народження проблеми, яку іншими словами називають проблемою універсалій. У чому її суть?

8. Чи погоджуєтеся ви з тим, що «Середньовічне слово» в залежності від того, звідки і куди воно було спрямовано, зазнавало подвійного перетворення: втілення (слова Бога) і розвтілення (при спрямованості слова від людини до Бога), а також те, що Слово було найвищою реальністю саме через його існування у двох модусах?

9. Принцип креаціонізму, що лежить в основі християнського ставлення до світу, визначав, що загально необхідне знання належить тільки Богу. Яка ж роль у Середні віки логіки, яка виникла в античності і розрахована на виявлення істинного та фальшивого судження; чи перестає вона бути рівноправною з логікою диспуту?

Проблемно-пошукові питання

1. Фалес як фізик намагався зрозуміти причину літніх розливів Нілу. Він помилково знайшов її в зустрічному пасатному вітрі, який, утруднюючи рух води Нілу, викликав його підняття. Однак, Ніл розливається в результаті літнього танення снігів і літніх дощів у його верхів'ях. Як пояснювали розлив Нілу самі єгиптяни; чи була у них філософія? Які соціально-політичні умови необхідні для «вільнодумства»?

2. Про Фалеса як філософа першим написав Аристотель. У «Метафізиці» сказано: «З тих, хто першим зайнявся філософією, більшість вважало початком усіх речей одні лише початки у вигляді матерії: те, з чого складаються всі речі, з чого першого вони виникають і в що в результаті відходять, причому основне перебуває, а за властивостями своїми змінюється, це вони і вважають елементом і

початком речей, і тому вони вважають, що ніщо не виникає і не гине, бо подібна основна природа завжди зберігається... Кількість і форму для такого начала не всі вказують однаково, але Фалес – родоначальник такого роду філософії – вважає її водою». У якій сучасній теорії втілюється таке уявлення про природу, але на новому рівні? Як ви розумієте вислів Фалеса: «Багатослів'я абсолютно не є показником розумної думки».

3. Що таке апейрон? Анаксимандр навчав: «Початок та основа всього існуючого – апейрон». Термін «апейрон» означає «безмежний, нескінченний». Апейрон все із себе виробляє сам. Знаходячись в обертальному русі, апейрон виділяє протилежності – вологе і сухе, холодне та тепле. Парні комбінації цих головних властивостей утворюють землю (сухе та холодне), воду (вологе та холодне), повітря (вологе та гаряче), вогонь (сухе та гаряче). Живе зародилося на межі моря та суші з намулу під впливом небесного вогню. Перші живі істоти жили в морі. Далі деякі з них вийшли на сушу та скинули із себе луску, ставши сухопутними тваринами. Від тварин пішла людина». Як відповідає сучасна наука на поставлені Анаксимандром питання?

4. Парменід вважав, що «ніщо не знаходиться у стані змін». Парменід стверджував, що зміна є логічно неможливою. Як і для Геракліта, для Парменіда вихідним пунктом виступає «логічне». Реконструювати його аргументи можна, мабуть, таким чином:

Що існує – існує, що не існує – не існує. Що існує – може бути осмислено. Що не існує – не може бути осмислено. Поясніть цю позицію.

5. Піфагорійці вважали, що природа може бути «розкрита» за допомогою математики. Число – початок усього існуючого. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням?

6. Платон у «Державі» визначив, що справедливість є добродієм, пов'язаною із співтовариством; існує гармонія таких трьох добродіємностей:

1. Мудрість.
2. Мужність та Справедливість .
3. Помірність (слухняність).

Які добродіємності виділили б ви?

7. Порівняйте уявлення про бога в античності й Середні віки, знайдіть спільні й відмінні риси. Як уявляв собі Бога Августин Блаженний, які ідеї лягли в основу його філософської системи?

8. Що таке творіння з нічого? «Вірити – це не просто брати дещо як істинне, але це пристрасно та сильно вважати, що дещо є істинним». Августин Блаженний. Що таке віра?

9. Через акт творення людини за образом і подібністю Бога, через даровані людині здатності розумного причащення Богу людина в Середні віки розглядається як особистість, діяльність якої ґрунтується на свободі волі. Поясніть, чому питання про свободу волі тісно пов'язане з питанням про Вище благо, яким є Бог, і зло, яке тлумачиться як нестача блага, і всевизначення? Як розв'язувалася така проблема: з одного боку, Бог все знає заздалегідь, з іншого боку – люди діють вільно. Чи не є це суперечністю? Як розв'язували цю суперечність у Середні віки?

Тести

I рівень

1. Антична філософія виникла:
 - а) у Стародавньому Китаї;
 - б) у грецьких містах-держав;
 - в) у Вавилоні;
 - г) у Київській Русі.
2. Першою філософською школою у Стародавній Греції була:
 - а) мілетська;
 - б) школа Платона;
3. Початок середньовічної філософії ознаменовано союзом:
 - а) філософії і теології;
 - б) філософії і науки.

II рівень

1. За своїми переконаннями Платон був:
 - а) об'єктивним ідеалістом;
 - б) матеріалістом.
2. Кому з давньогрецьких філософів належить ідея «форми» як активного начала, завдяки якому матерія стає чимось певним, перетворюється на реальні речі.
 - а) Платону;
 - б) Фалесу Мілетському;
 - в) Аристотелю.
3. Патристика – це:
 - а) захист і теоретичне обґрунтування християнської релігії у II — VIII ст.;

б) раціональне обґрунтування і систематизація християнського віровчення на противагу «отцям церкви»;

в) учення про першоджерело.

4. Номіналізм – це:

а) уявлення, згідно з яким спільні поняття є лише позначеннями (іменами);

б) уявлення, згідно з яким істинною реальністю володіють тільки загальні поняття, або універсалії, а не одиничні предмети, що існують в навколишньому світі;

в) вчення, основним постулатом якого є мистецтво полеміки та використання набутих знань у дискусіях.

III рівень.

Поясніть, які основні ідеї давньогрецької філософії були взяті на озброєння середньовічними філософами.

Самостійна робота

Теми рефератів

1. Філософія Аристотеля.
2. Елліністична філософія.
3. Патристика. Аврелій Августин.
4. Схоластика. Фома Аквінський.
5. Гармонія віри та розуму Фоми Аквінського.
6. Проблема людини та природи у християнстві.
7. Соціально-політичні погляди Конфуція.

Теми доповідей

1. Суть скептицизму Монтеня.
2. Платон і неоплатонізм.
3. Схоластика як основний спосіб філософствування епохи Середньовіччя.
4. Епікуреїзм.
5. Платонівська «теорія ідей».

Напишіть есе на тему:

1. Мої думки після прочитання діалогу Платона «Пір».
2. Полеміка над обґрунтуванням принципів християнської теології Фоми Аквінського («Сума теології», «Сума проти язичників»).

Рекомендована література

1. Абельяр П. История моих бедствий / Абельяр, Пьер. – М. : Издательство АН СССР, 1959. – 255 с.
2. Августин Блаженный О граде божием / Августин Блаженный. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 1296 с. – (Классическая философская мысль). – ISBN : 985-433-817-7.
3. Аристотель Сочинения В 4 т. – Т.1. Метафизика; О душе / Аристотель.– М.: Мысль, 1976. – 550 с. – (Философское наследие).
4. Асмус В.Ф. Античная философия / Валентин Фердинандович Асмус. – 3-е изд.– М. : Высшая школа, 1999. – 400 с. – Библиогр.:с. 398–399. – ISBN : 5-06-003049-0.
5. Біблія або книги Святого письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І.І. Огієнко. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с. – ISBN : 966-7136-21-3.
6. Гуревич А.Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников (Exempla XIII века) / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1989. – 367 с.
7. Кюнг Г. Великие христианские мыслители / Ганс Кюнг ; пер. с нем.– СПб. : Алетейя, 2000. – 442 с. – (Миф. Религия. Культура). – ISBN : 5-89329-229-4 9.
8. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / Алексей Федорович Лосев. – М. : Мысль, 1982. – 624 с.
9. Платон Діалоги / Платон.– Х. : Фоліо, 2008 . – 348 с. : іл. – (БСЛ: Бібліотека світової літератури). – ISBN : 978-966-03-4574-4.
10. Попов А.С. Библия «опасная книга»? // Вестн. Моск. ун-та. Сер.7. Философия. – 1994. – № 1. – Режим доступа: www.philos.msu.ru/.../1_1994.html.
11. Хейзинга, Й. Осень Средневековья: Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга. – М. : Наука, 1988. – 529 с. – (Памятники исторической мысли).– Режим доступа: www.lib.ru/FILOSOF/HUIZINGA/osen.txt.

Семінарське заняття № 4

Західноєвропейська філософія 17–19 ст.

ключові слова: дуалізм, об'єкт і суб'єкт, субстанція, метод пізнання, сенсуалізм, раціоналізм, скептицизм.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Емпіричний напрямок в філософії Нового часу (Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм).
2. Раціоналістична філософія (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц).
3. Французький матеріалізм і Просвітництво II половини XVIII ст. (Ф. Вольтер, Ж.–Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, К. Гельвецій, П. Гольбах, Ж.Л.Д'аламбер, Д. Видро).
4. Класична німецька філософія (И. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Л. Фейєрбах, И.Г. Фіхте, В.Ф.Й. Шеллінг).
5. Особливості марксистської філософії

Методичні поради

Період з XVII по XIX ст. в історії Європи прийнято називати епохою Нового часу. Це була епоха новацій, якісних змін у всіх сферах суспільного життя. Вивчаючи західноєвропейську філософію XVII–XIX ст., необхідно звернути увагу на ті соціокультурні процеси, котрі визначили обличчя даної епохи. Це, перш за все, наукова революція та формування буржуазного громадянського суспільства. Цими чинниками зумовлене домінування у філософській думці Нового часу гносеологічної проблематики (зокрема пошуків найефективнішого методу пізнання), а також питань соціально-філософського напрямку.

Працюючи над темою цього семінарського заняття, слід з'ясувати сутність раціоналізму та емпіризму як протилежних, але взаємообумовлених напрямів гносеології. *Емпіризм* – це такий філософський напрям, який визнає чуттєвий досвід основним джерелом і змістом знань. Емпіризм XVII – XVIII ст. сформувався як матеріалістичний емпіризм, тому йому притаманне розуміння чуттєвого досвіду як об'єктивного відображення навколишнього світу. Пізніше з'являється суб'єктивно-ідеалістичний емпіризм, тобто такий, згідно якого первинною реальністю є суб'єктивний досвід.

Раціоналізм – це філософський напрям, який визнає розум основою пізнання. Раціоналізм протистоїть як ірраціоналізму, так і емпіризму. Принцип раціоналізму можуть поділяти як матеріалісти, так й ідеалісти.

З'ясування суті емпіризму та раціоналізму відкриває шлях до розуміння філософських поглядів багатьох видатних мислителів Нового часу. Доцільно акцентувати увагу на вченнях таких представників емпіричного напрямку, як Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм (при розгляді першого питання) та поглядах

раціоналістів Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца (при розгляді другого питання).

Розкриваючи питання, стосовно французького матеріалізму, слід почати із з'ясування тієї обставини, що саме низка провідних ідей раціоналістів та емпіристів XVII ст. стала теоретичною передумовою Просвітництва.

Зверніть увагу, що Просвітництво – це ідейний рух XVIII ст., котрий охопив передові країни Західної Європи та ряд країн Східної Європи. Його основу становила віра в розум як джерело знань і як засаду побудови щасливого життя, віра в науку, в соціальний прогрес, критика релігії, визнання природних прав людини. Як ідеологія Просвітництво виражало інтереси молодшої буржуазії.

Розглядаючи вчення Ж.-Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, К. Гельвеція, П. Гольбаха, доцільно звернути увагу на ту трансформацію, якої зазнає в них ідея розуму як вищого ідеалу порівняно з раціоналізмом Р. Декарта та Г. Лейбніца. Якщо для Р. Декарта та його послідовників розум – це пасивне вмістилище вічних ідей (спільних для людини і Бога), то в просвітників розум набуває рис активності, постає як прагнення до істини, знаряддя перетворення буття. Звідси дух реформаторства, котрий охопив у XVIII ст. широкі кола освічених людей, віра в те, що за допомогою науки і розумних законів можна перебудувати світ.

Щодо розуміння світу, то просвітникам був притаманний механістичний натуралізм. Поширений на людину, цей підхід вів до заперечення свободи. Просвітники вірили в незмінну природу людини, яка складається зі схильностей, інстинктів і чуттєвих потреб. Порізному оцінюючи природу людини (добра вона чи зла), вони схилились до думки про всесилля виховання. Це живило сподівання на розумних правителів і вчителів, які завдяки вихованню нових людей змінять світ.

У підсумку слід підкреслити, що хоча просвітники обґрунтували ідеї розуму як суспільного ідеалу, безумовно, їм притаманна суттєва обмеженість (хоча й у XXI ст. раціональність залишається однією з цінностей людської цивілізації).

Вивчаючи класичну німецьку філософію, треба звернути увагу на висвітлення сутнісних рис, внутрішніх протиріч, новизни та історичних досягнень цієї школи. Німецька класична філософія – це філософська традиція представлена вченнями видатних німецьких мислителів XVIII – XIX ст.: І. Канта, Й.-Г. Фіхте, Ф.-В.-Й. Шеллінга,

Г.-В.-Ф. Гегеля та Л. Фейербаха. Цих філософів споріднює зміщення центру дослідження від об'єкта до суб'єкта, від природи до історії та культури.

Слід акцентувати увагу на такому досягненні цієї філософської школи, як розробка нею діалектичного методу пізнання. Найбільш розвиненого вигляду діалектика набула у Г.-В.-Ф. Гегеля, у методі якого під ідеалістичною оболонкою діалектики понять містилася ідея діалектики речей. Діалектика Гегеля стала плідною основою для подальшого розвитку філософської думки.

Аналізуючи надбання німецької класичної філософії, необхідно також розрізняти, чим вчення представників даної філософської школи відрізняються одне від одного. Зокрема, зверніть увагу на те, що останній представник німецької класичної філософії Л. Фейербах зробив спробу перевести усі ідеї своїх попередників у русло людського самовизначення, поклавши в основу своєї філософії антропологічний принцип.

Будучи однією з вершин розвитку філософської думки, німецька класична філософія становить одночасно останню форму класичної європейської філософії, переддень появи принципово нового типу філософування – некласичної філософії.

Розглядаючи філософію марксизму, доцільно також порівняти різні інтерпретації філософських поглядів К. Маркса та Ф. Енгельса. Незважаючи на всі розбіжності в оцінці марксизму, безперечною заслугою К. Маркса є те, що завдяки йому матеріалістична філософія вийшла на якісно новий рівень: К. Маркс вперше в історії матеріалізму запропонував тлумачення людини не як однозначно природної істоти, а як істоти практичної, а, отже, культурно-історичної. Визнаючи практику як основу відношення людини до світу, марксистська філософія відкрила нові перспективи для матеріалістичної інтерпретації важливих проблем історії та культури, особи і свободи, практичної діяльності та пізнання.

Підводячи підсумки з теми даного заняття, слід підкреслити, що в епоху Нового часу пошуки мислителів Західної Європи велись переважно у межах філософської традиції, котру називають класичною філософією. Однак вже у XIX ст. починає виявлятися історична обмеженість ідейного та методологічного потенціалу цього типу філософування та поступове визрівання в його надрах нової (некласичної) парадигми філософського мислення.

*Додаткові теоретичні питання до теми семінарського
заняття*

1. Основні риси філософії Нового часу.
2. Емпіризм і раціоналізм: порівняльна характеристика.
3. Французький матеріалізм 18 ст.: основні ідеї.
4. Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоевропейської філософії.
5. Філософські погляди Г. Гегеля, основні принципи.
6. Матеріалізм Л.А. Фейербаха.
7. Марксистська філософія та її еволюція.

Питання для роздумів

1. Чи погоджуєтеся ви з ідеями Ф. Бекона про те, що методи та прийоми науки повинні відповідати істинним її цілям – забезпеченню добробуту та гідності людини. А також те, що тільки так можна «вийти на шлях істини після довгого та безплідного блукання в пошуках мудрості. Володіння істиною виявляє себе саме в зростанні практичної могутності людини»? Які можуть бути наслідки, якщо дотримуватися/не дотримуватися таких положень? Відповідь обґрунтуйте.
2. Що хотів сказати Ф. Бекон цим висловом: ««Знання – сила» – ось дороговказ у проясненні завдань і цілей самої філософії»?
3. Обґрунтуйте ідеї Р. Декарта, згідно з якими не можна того сприймати на віру, в чому з очевидністю не впевнений. Уникати всякого поспіху упередження та включати до своїх суджень тільки те, що уявляється розуму настільки ясним і чітким, що ніяк не зможе дати приводу до сумніву. У чому відмінність розуміння віри в Р. Декарта та середньовічних філософів?
4. Чи погоджуєтеся ви з тим, що найбільш болюче місце раціоналістичних поглядів полягає в трактуванні відношення душі та тіла?
5. Чи погоджуєтеся ви з тим, що народжена людина подібна до «чистої дошки»? Проаналізуйте ідеї Дж. Локка про те, що душа повинна бути подібна до чистої дошки, письмена на якій здатен залишити лише досвід. Досвід і повинен стати основним предметом філософського дослідження.
6. Проаналізуйте ідею Д. Юма відносно можливостей нашого пізнання. Чи погоджуєтеся ви з тим, що скептицизм Д. Юма спрямований проти метафізичних посягань нашого розуму на знання реальності такою,

якою вона є сама по собі. Пізнання ж обмежене можливостями досвіду, і тільки у цих межах воно має істинну дівість і цінність.

7. Як І. Кант обґрунтував той факт, що можливості людського розуму обмежені?

8. Ґрунтуючись на чому Г. Гегель прийшов до ідеї про те, що розуміння будь-якого об'єкта нашої уваги дається виключно в аспекті його походження та розвитку; це стосується й самої думки. Процес мислення є необхідним рухом думки, підпорядкованим законам власної логіки?

Проблемно-пошукові питання

1. Одне із життєвих правил Р. Декарта звучить так: «Перемагати швидше себе самого, ніж долю, і змінювати швидше свої бажання, ніж світовий порядок; вірити, що немає нічого, що було б цілком у нашій владі, за винятком наших думок». Проаналізуйте цей вислів.

2. Джерела законівідповідності світу, як він нам даний у досвіді, містяться в самому нашому розумі й тому, з точки зору І. Канта, розум править у природі. Чому І. Кант вважає, що останнє необхідно зрозуміти не як свавілля самого розуму, але як бачення всієї природи під формою закону та закономірності?

3. Розрізнення світу явищ і світу „речей в собі” дозволяє І. Канту ввести важливі для його філософії поняття – трансцендентального та трансцендентного. Поясніть ці поняття.

2. «Є чотири види ідолів, які штурмують розум людей. Для того, щоб їх вивчити, дамо їм імена. Назвемо перший вид ідолами роду, другий – ідолами печери, третій – ідолами площі та четвертий – ідолами театру... Ідоли роду знаходять основу в самій природі людини... адже неправильно стверджувати, що почуття людини є мірою речей. Навпаки, всі сприйняття як почуття, так і розуму, покояться на аналогії людини, а не на аналогії світу. Розум людини уподібнюється нерівному дзеркалу, яке, домішуючи до природи речей свою природу, відображує речі у спотвореному вигляді. Ідоли печери – суть помилок окремої людини. Адже у кожного, крім помилок, властивих роду людському, є своя особлива печера, яка ослаблює та спотворює світло природи. Відбувається це або через особливі вроджені властивості кожного, або від виховання та бесід з іншими, або від читання книг і від авторитетів, перед якими хто схиляється, або внаслідок різниці у враженнях, яка залежить від того, чи отримують їх душі упереджені та схильні або ж душі холоднокровні та спокійні, або з інших причин...

От чому Геракліт правильно сказав, що люди шукають знань у малих світах, а не у великому, або в спільному світі». Ф. Бекон. Наведіть свої приклади ідолів, проілюструйте функціонування різних ідолів у культурі.

3. Д. Юм – прихильник ньютонівської фізики та математичного природознавства, вітає наукове пізнання, що суворо ґрунтується на досвіді та дотримується тільки його, і сповнений скептичного заперечення, зверненого до метафізики та взагалі до всякого знання про надчутливий світ. Математика в його вченні заслуговує на найвищі похвали тому, що обмежує себе пізнанням відношень, які існують між ідеями досвіду. «Якщо, переконавшись у цих принципах, ми приступимо до перегляду бібліотек, яке спустошення повинні ми будемо здійснити в них! Візьмемо, наприклад, до рук яку-небудь книгу з богослов'я або шкільної метафізики та спитаємо: чи містить вона яке-небудь абстрактне судження про кількість або число? Ні. Чи містить вона яке-небудь основане на досвіді судження про факти й існування? Ні. Так киньте її у вогонь, бо в ній не може бути нічого, крім софістики та помилок». Проаналізуйте вислів.

4. «Найкращим з усіх доказів є дослід... Той спосіб користуватися дослідом, який люди тепер використовують, сліпий і нерозумний. І тому, що вони бродять і блукають без всякого правильного шляху та керуються тільки тими речами, які трапляються назустріч, вони звертаються до багатьох речей, але мало просуваються вперед. Якщо навіть вони беруться за дослід більш вдумливо, з більшою постійністю і працьовитістю, вони вкладають свою роботу в якийсь один дослід, наприклад, Гілберт – в магніт, алхіміки – в золото. Такий спосіб дій людей і нерозумний, і німічний...». Виділіть основні ідеї філософії Ф. Бекона та назвіть його основний науковий метод.

5. «Як і тіло, дух має свої потреби. Тілесні потреби є основою суспільства, а духовні його прикрашають. В той час як уряд і закони охороняють суспільну безпеку та добробут співгромадян, науки, література і мистецтва – менш деспотичні, але, можливо, більш могутні – обвивають гірляндами квітів сковуючі людей залізними ланцюгами, заглушують у них природне відчуття свободи, для якої вони, здавалося б, народжені, примушують їх любити своє рабство та створюють так звані цивілізовані народи. Необхідність звела трони, науки і мистецтва... Розкіш, розбещеність і рабство в усі часи ставали помстою за наше горделиве прагнення вийти із щасливого невігластва,

на яке нас прирекла вічна Мудрість...». Ж.-Ж. Руссо. Чи погоджуєтеся ви з тим, що наука, мистецтво є більш могутніми, ніж державна влада?
6. Прочитайте діалог:

«...*Філонус*. Коли ти вколеш палець шпилькою, чи не розриває й не розділяє вона м'язові волокна?

Гілас. Звичайно.

Філонус. А якщо ти спалиш палець вугіллям, чи станеться інакше?

Гілас. Ні.

Філонус. Так як ти не вважаєш, що саме відчуття, викликане шпилькою або чим-небудь схожим, знаходиться у шпильці, то ти не можеш, відповідно до того, як ти тепер визнав, сказати, що відчуття, викликане вогнем або чим-небудь подібним, знаходиться у вогні.

Гілас. Добре, це знаходиться у відповідності з тим, що я визнав: я згоден поступитися в цьому пункті і визнаю, що тепло і холод – тільки відчуття, які існують в нашій душі. Але залишається ще немало даних, щоб задовольнити реальність зовнішніх предметів.

Філонус. Але що скажеш ти, Гілас, якщо виявиться, що явище залишається тим самим у відношенні до всіх решти чуттєвих якостей і що існування їх поза розумом точно так само не можна припустити, як й існування тепла й холоду?

Гілас. Годі, дійсно, ти щось зробиш для досягнення мети, але я не думаю, що це може бути доведено.

Філонус. Дослідимо їх по черзі. Що ти думаєш про смаки – існують вони поза розумом чи ні?

Гілас. Чи може хто-небудь сумніватися в таких своїх відчуттях, як, наприклад, що цукор солодкий або що полин гіркий?

Філонус. Скажи мені, Гілас, чи є солодкий смак особливим задоволенням, приємним відчуттям чи ні?

Гілас. Є.

Філонус. І чи не є гіркота особливою неприємністю чи незадоволенням?

Гілас. Звичайно.

Філонус. Але якщо цукор і полин – немислячі небесні субстанції, що існують поза розумом, то як можуть солодощі або гіркота, тобто задоволення і незадоволення, бути притаманні їм?» Д. Берклі «Три розмови між Гіласом і Філонусом». Чи погоджуєтеся ви з думкою Д. Берклі? В чому привабливість і вузькість його філософських ідей?

7. «Немає такого враження або будь-якої ідеї, які не усвідомлювались або не згадувались б нами та яких ми не уявляли б існуючими;

очевидно, що з такої свідомості й виникає найбільш досконала ідея буття й упевненість в ній. Виходячи з цього, ми можемо сформулювати таку дилему, найбільш ясну та переконливу, яку тільки можна собі уявити: так як ми ніколи не згадуємо ні одного враження та ні однієї ідеї, не приписуючи їм існування, значить, ідея існування повинна або відбуватися без виразного враження, сполученого з кожним сприйняттям або з кожним об'єктом нашої думки, або бути тотожною самій ідеї сприйняття чи об'єкта». Д. Юм. Проаналізуйте вислів; на яких філософських ідеях він базується? Виділіть основні ідеї та принципи філософії Д. Юма.

Тести

I рівень

1. Назвіть філософів Нового часу:
 - а) Ф. Бекон;
 - б) Сократ;
 - в) Гоббс;
 - г) Августин Блаженний.
2. У розв'язанні основного питання Декарт був:
 - а) дуалістом;
 - б) ідеалістом.
3. Формулювання «категоричного імперативу» належить:
 - а) І. Канту;
 - б) Й.-Г. Фіхте;
 - в) Ф.-В.-Й. Шеллінгу.

II рівень

1. Свій філософський задум Ф. Бекон втілює :
 - а) в індуктивному методі;
 - б) в дедуктивному методі.
2. Позиція Локка характеризується:
 - а) критикою тверджень Платона про вроджені ідеї;
 - б) обґрунтуванням тверджень Платона про вроджені ідеї;
 - в) виділенням двох джерел знань: відчуттів і рефлексії.
3. Кому належить вислів: «Мислю, отже, існую»?
 - а) Р. Декарт;
 - б) Т. Гоббс;
 - в) Г.В. Лейбніц.
4. Антиномії І. Канта – це:
 - а) регулятор поведінки;

б) етичний принцип.

в) суперечність між двома положеннями, що визнаються однаково правильними.

III рівень.

Проаналізуйте думку К. Маркса про те, що людина – це універсально-загальна сила природи, здатна до активного її перетворення.

Самостійна робота

Теми рефератів

1. Емпіризм західноєвропейської філософії.
2. Філософія Р. Декарта.
3. Учення про множинність субстанцій Г. В. Лейбніца.
4. Філософські погляди І. Г. Фіхте.
5. Філософія І. Канта.

Теми доповідей

1. Основні риси філософії Нового часу.
2. Становлення науки як соціального інституту.
3. Оригінальне вчення про державу та право Т. Гоббса.
4. І. Кант – родоначальник класичної німецької філософії.
5. Філософська система Г.В.Ф. Гегеля.
6. Матеріалізм Л. Фейєрбаха.
7. Філософія К. Маркса.

Напишіть есе на тему:

1. Полеміка з Гоббсом із приводу механіцизму («Левіафан»).
2. Читаючи І.Г. Фіхте «Про призначення вченого».

Рекомендована література

1. Бекон Ф. Сочинения в 2-х т. – Т.1 / Бекон, Френсис ; Изд-е 2-е, исправл. и доп., 1977. – 567 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Введение в философию: Философская пропедевтика/ Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М. : Издательство Тимирязевского НИИ, 1927. – 261 с.
3. Гоббс Т. Избранные произведения в 2 т.– Т.1 / Томас Гоббс. – М. : Мысль, 1964. – 584 с.
4. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс. – М. : Издательство социально-экономической литературы, 1936. – 502 с.

5. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. – М. : Госполитиздат, 1950. – 712 с.

6. Кузнецов В.Н. Западноевропейская философия XVIII века : Учеб.пособие для вузов / Виталий Николаевич Кузнецов, Борис Владимирович Мееровский. – М. : Высшая школа, 1986. – 400 с.

7. Маркс К. Капитал. – Т.1. / К. Маркс.– Режим доступа: www.cesperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/index.html.

8. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVII века : Учеб.пособие / Игорь Сергеевич Нарский. – М. : Высшая школа, 1974. – 379 с.

9. Разин А.В. Кант и нравственная свобода // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. – 2006. – №. 2. – С. 52-72. – Режим доступа: http://www.philos.msu.ru/vestnik/philos/nums/2_2006.html.

Семінарське заняття № 5

Національні особливості східноєвропейської філософії

ключові слова: менталітет, кордоцентризм, макро- і мікросвіт, особливості українського характеру, сентиментальність, релігійність, нація, держава, славянофільство, західники, революційні демократи.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Початки філософії в системі культури Київської Русі.
2. Філософія в Києво-Могилянській Академії.
3. Гуманістична філософія Г.С. Сковороди.
4. Російська релігійна філософія.
5. Основні риси філософії російських і українських революціонерів-демократів.

Методичні поради

На семінарі передбачається висвітлення української та російської філософії та їх національних характеристик та історії виникнення та розвитку. Розкриваючи тему семінарського заняття слід усвідомити сутність національної філософії у історико-філософському вимірі, онтологічному, ціннісному, духовно-культурному.

Відповідь на перше питання передбачає висвітлення наступної специфіки знань: загальні риси української філософії, національна свідомість; культурологічний аспект вивчення історії української філософії; релігійно-міфічні уявлення як підґрунтя розвитку

філософської думки. Поняття буття та структури об'єктивної реальності. Треба звернути увагу на філософські ідеї у творчості давньоруських книжників та в пам'ятках літератури, освітити розвиток інтелектуальної комунікації доби Київської Русі.

Розглядаючи питання про філософію в Києво-Могилянській академії, треба звернути увагу на зміну соціально-культурної ситуації в Україні кінця XV сторіччя, взаємозв'язок між політичною ситуацією та розвитком освітніх орієнтирів. Необхідно окреслити своєрідність філософії доби українського Барокко, розуміння філософії професорами Києво-Могилянської академії, розглянути проблеми теорії пізнання та логіки у працях діячів Академії.

Розглядаючи філософію Сковороди, треба звернути увагу на те що, філософська проблематика його має релігійно-філософський характер, нерозривно пов'язана із зверненнями до Біблії та християнської традиції. Необхідно подумати, чому філософію Сковороди називають філософією серця, звернувши увагу на те, що Сковорода акцентував роль серця як осередку духовного життя людини. Треба також розглянути вчення про три світи, згідно за яким існують три специфічні види буття: великий макрокосм, малий мікркосм і символічний – Біблія. Людина – це мікркосм, що є невід'ємною частиною макрокосму. Зв'яжіть ці ідеї з проблематикою доби Відродження.

Розглядаючи концепцію «сродної праці», необхідно зрозуміти, що «сродна» праця – це основа діяльності, спрямована на користь суспільства. Необхідно розкрити сутнісні особливості «сродності» та форми її вияву: здібності, нахили, що дозволяють визначити «сродність» як внутрішній стимул. «Сродна» праця допомагає людині знайти форми індивідуального вираження своїх думок і почуттів.

Розглядаючи російську релігійну філософію, треба зробити наголос на двох лініях у філософській думці: славянофіли та західники. Слов'янофільство – це російська філософсько-соціологічна консервативна течія 40-60-х років XIX ст. Славянофіли виступили з обґрунтуванням самобутнього історичного шляху Росії, відмінного від західноєвропейського. Треба порівняти їх погляди з західниками, які вважали, що Росії необхідно вчитися у Заході, а це можливо лише в тому випадку, якщо пройти той же шлях суспільно-політичного розвитку.

Розглядаючи основні риси філософських і українських революціонерів-демократів, треба зосередитись на таких рисах, як

героїзм, патріотизм, ідеї перетворення середовища на благо людини, що свідчить про наближення революціонерів-демократів до розуміння соціальної природи моралі, її класової зумовленості.

Таким чином, підводячи підсумки теми цього семінару, треба наголосити про національну ідею, яка увібрала в себе етнопсихологічні і суспільно-політичні характеристики, суперечливо-драматичний аспект самоусвідомлення народу як нації. Також потрібно розкрити об'єктивні умови для реалізації національної ідеї.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Основні риси східнослов'янської філософської думки.
2. Поява професійної філософії у XIV–XVI ст.
3. Світоглядні орієнтири Острозьких просвітників.
4. Філософські курси Києво-Могилянської академії.
5. Філософські погляди Г.С. Сковороди: кордоцентризм.
6. Розвиток філософської думки в Україні у XVII–XX ст.
7. Сучасні українські філософи, основна проблематика роздумів.

Теми рефератів

1. Вплив філософських поглядів візантійського мислителя Іоанна Дамаскіна (675–750 р.р.) на слов'янську культуру.
2. Етичні принципи у «Повчанні дітям» Володимира Мономаха .
3. Г.С. Сковорода – «мандрівний університет».
4. Суспільно-політичні погляди О. М. Радищева.
5. Західники та слов'янофіли: порівняльна характеристика.
6. Проект возз'єднання церков (В. Соловйов).
7. Філософія єдності В. Соловйова.
8. Російсько-український космізм.
9. В. Вернадський та його вчення про ноосферу.

Проблемно-пошукові питання:

1. Чому прийняття в 988 році народами Київської Русі християнства стало поворотним моментом у розвитку їх духовного життя? Обґрунтуйте особливу роль православ'я в контексті розвитку цивілізації.
2. Опишіть світоглядну позицію, ментальність, яка визначає власне бачення українцями світу, вичленує комплекс світоглядних ознак, які

обумовлюють певність духовного світу нації в контексті історії культури людства.

3. Григорій Сковорода вважав, що людина може вийти за межі свого тлінного існування за допомогою віри та любові. Тому віра та любов несуть в собі пізнавальний смисл, живильну силу для душі, наповнюють її творчою активністю, спрямовують на шлях щастя. Яка роль любові у житті та пізнанні людини? Проаналізуйте також принцип Г. Сковороди «Пізнай самого себе».

4. Г. Сковорода виділяє три світи: макрокосмос, мікрокосмос (людина) і світ символів (Біблія), який зв'язує великий і малий світ, що ідеально виражає їх у собі. Вірячи в безмежну можливість пізнання світу, він упевнений в тому, що джерелом думки є серце. У чому специфіка «філософії серця» Г.С. Сковороди?

5. «Як купці вживають застережних заходів, аби у вигляді добрих товарів не придбати поганих і зіпсованих, так і нам слід якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того – неоціненний скарб, через недбальство не натрапити на щось підроблене...

Не все те отрута, що неприємне на смак.

Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя.

Бери вершину та матимеш середину.

З усіх утрат втрата часу найтяжча». Проаналізуйте вислови Г.С. Сковороди.

6. М. Ломоносов наполегливо проводить межу між наукою та релігією. «Неправильно мислить математик, – зазначає він, – якщо захоче циркулем виміряти Божу волю, але неправий і богослов, якщо він думає, що на Псалтирі можна навчитися астрономії або хімії». Наведіть приклади з історії, коли релігійні ідеї тяжіли над науковими, і навпаки.

7. «... Під мудрістю розуміємо не тільки повноту знання, але й моральну досконалість, внутрішню цілісність духу. Таким чином, слово «філософія» означає прагнення до духовної цілісності людської істоти – в такому значенні воно спочатку і вживалося... З нашої точки зору, згідно з якою ми визнаємо мислення тільки одним із видів або образів вияву існуючого, діалектика не може накривати собою все філософське пізнання, і логіка, що ґрунтується на ній, не може бути всією філософією: вона є тільки першою, найбільш загальною й абстрактною частиною її, її кістяк, який одержує тіло, життя і рух тільки в таких частинах філософської системи – метафізиці та етиці».

Яких основних проблем, що вивчає філософія, торкається В. Соловйов?

Напишіть есе на тему:

Читаючи роздуми «мандрівного філософа»...

Рекомендована література

1. Вандышев В.Н. Феномен украинской философии: соискание идей: монография / Валентин Николаевич Вандышев. – Суми : СумДУ, 2009. – 144 с. – ISBN 978–966–657–234–2.

2. Вдовиченко С.В. Історія української філософії : підручник для вузів : / С.В. Вдовиченко, Г.В. Кривда. – К. : Академвидав, 2008 . – 622 с. – (Альма–Матер).

3. Горський В.С. Історія української філософії: Підручник для вузів / Вілен Сергійович Горський, Костянтин Володимирович Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 486 с.

4. Еворовский В. Б. Философская мысль Киевской Руси XI–XIII вв.: Тенденции становления / Валерий Борисович Еворовский. – Минск : Тэхналогія, 1996. – 126 с.

5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко; 2–ге вид. – К. : Факт, 2009. – 156 с. – ISBN 978–966–359–236–7.

6. Новосад С.О. Розвиток творчих здібностей, самопізнання та самотворення у філософській концепції Григорія Сковороди. Філософські особливості творчості українців: навч.– метод. посіб. з українознавства / С.О. Новосад . – К. : НДІУ МОН України, 2009. – 66 с.

7. Сковорода Г.С. Избранное: Песни. Басни. Притчи / Григорий Саввич Сковорода. – М. : Художественная литература, 1972. – 231 с.

Семінарське заняття № 6

Буття і матерія

ключові слова: буття, матерія, онтологія, рух, простір, час, субстанція, монізм, дуалізм, розвиток, механіцизм, енергетизм, редукціонізм.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Філософський зміст проблеми буття й діалектика його основних форм.

2. Формування поняття матерії в філософії.
3. Рух як спосіб буття матерії.
4. Простір і час. Субстанційна і реляційна концепції простору і часу, їх світоглядна й методологічна основи.

Методичні поради

Проблема буття – центральна в філософії. Вчення про буття називається онтологією. З цього поняття починаються майже всі філософські системи в світовій філософії. Виходячи з цього, необхідно дати визначення буття, підкреслити його статус як гранично широкого і найабстрактнішого поняття. Треба показати, що буття – це реально існуюча, стабільна, самостійна, об'єктивна, вічна, безкінечна субстанція, яка включає в себе все суще.

Далі можна розкрити зміст філософської категорії буття. В реальності, буття – це природа, суспільство, людина зі своїми думками та ідеями. І саме тому, що вони існують, вони утворюють цілісну єдність об'єктивного і суб'єктивного світу. Зверніть увагу на те, що зв'язуючою ланкою між ними являється людина. З одного боку, через свою тілесність, вона є частиною об'єктивного світу, але, з іншого боку, як носій свідомості, людина належить до суб'єктивного світу. Тому, буття – це єдність об'єктивної і суб'єктивної реальності.

Важливо також показати, що людина, як творча істота, створює свій світ, тобто історичну реальність: суспільство, культуру, виробництво, науку, тощо.

Після цього можна зробити узагальнення, виділивши основні форми буття: матеріальне, ідеальне (духовне), соціальне, буття людини.

В завершенні треба розглянути єдність буття і небуття. Небуття можна визначити як повну відсутність чого-небудь, як абсолютне ніщо. Але треба пояснити, що небуття також реально, як і буття. Конкретизуйте їх єдність.

Найбільш розповсюдженою формою буття є матеріальне буття. Це значить, що поняття матерії лежить в основі прагнення людини досягнути природу об'єктивної реальності. Тому, відповідаючи на питання про формування поняття матерії в історії філософії, треба починати зі спроб відшукання першооснов світу (Фалес, атомісти й інші до уявлень про матерію в сучасній науці). Треба також розкрити неможливість ототожнення матерії з речовиною. У цьому зв'язку зверніть увагу на кризу в природознавстві на рубежі 19–20 століть.

Покажіть і розкрийте розуміння матерії як субстанції, тобто «загального в речах», котре проявляється в одиничному, яке діє на органи почуттів. Це створює основу для пізнання, та поступово матерія починає виступати як протилежність свідомості.

Необхідно також чітко розділяти філософське та природознавче розуміння матерії. Перше пов'язано тільки з визнанням лише властивості матерії бути об'єктивною реальністю, а друге змінюється з кожним новим відкриттям. В якості узагальнення можна констатувати, що філософія виробила визначення матерії, яке характеризує будь-які його форми – вже пізнані й ті, котрі ще будуть пізнаними. Матерія – це філософське поняття для позначення об'єктивної реальності, котра дана людині в її почуттях, існуючи незалежно від них.

Завершити питання про матерію можна характеристикою структури та властивостями матерії на основі даних сучасної науки. Для цього бажано показати кожен річ як єдність речовини та поля, дати аналіз структурних рівнів матерії у неживій природі (від субмікроелементарного до світу в цілому), у живій (від доклітинного рівня до ноосфери), у соціумі (від окремого індивіда до людства в цілому).

У розумінні руху філософія виходить з двох принципів: перший говорить, що рух являється внутрішньою, невідривною від матерії властивістю, а другий – рухом є будь-які зміни. Необхідно послідовно розкрити кожен з них, підкреслити, що рух виникає з самої матерії (з одвічно притаманних їй протилежностей, їх єдності і боротьби), що він є всеосяжним і постійним, характеризується абсолютністю і відносністю, перервністю і неперервністю. Словом, рух є невід'ємною властивістю буття, атрибут матерії, спосіб її існування. У той же час, рух – це будь-яке змінювання. Перелікуйте форми руху, котрі звичайно виділяються у філософії: механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна. Таким чином, кожному структурному рівню матерії властива своя форма руху. Всі вони взаємопов'язані та завжди взаємодіють. Покажіть це. Охарактеризуйте типи руху – прогрес і регрес. Актуальним для розуміння руху являється вчення про самоорганізацію складних систем – сінергетика.

Простір і час – форми буття матерії. Дайте їх визначення і викладіть їх загальні і специфічні властивості. Необхідно підкреслити, що в філософії склалися два підходи до розуміння простору і часу – субстанціальний (Демокрит, Епікур) і реляційний (Аристотель, Лейбніц, Гегель). Прибічники першого вважали, що простір і час, як і

сама матерія являються окремими реальностями, самостійними субстанціями. Реляціоністи розуміли простір і час як відношення, котрі виникають через взаємодію матеріальних об'єктів.

Сьогодні стало ясно, що більш привабливим виявився реляційний підхід. Спираючись на наукові факти, спробуйте довести це.

Філософія вважає, що простір, час, рух і матерія єдині. Це підтверджується спеціальною і загальною теоріями відносності Ейнштейна. Розгляньте це питання більш детально.

Треба приділити увагу показу універсальності категорій простору і часу – вони використовуються для аналізу і об'єктивної і суб'єктивної реальності. Так, наприклад, визнається наявність психологічного простору і часу. Можна виділяти соціальний простір і час.

Крім цього, для повноти відповіді на питання про простір і час треба розглянути не тільки його вищевикладений варіант, але і показати його ідеалістичну (Кант, Гегель, Пірсон і інші) і метафізичну трактовки.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Буття як вихідне поняття філософії, його науковий і життєорієнтуючий смисл.
2. Матеріальне та духовне буття. Що є прерогативою у сучасному світі? Відповідь обґрунтуйте.
3. Філософські пошуки єдиної основи буття. Чи насправді є вона? Поняття субстанції і матерії.
4. Матерія та рух. Класифікація форм руху матерії та закономірності їх взаємозв'язку.
5. Простір і час у сучасних фізичних теоріях. Концепція мультиверсуму.
6. Сучасна наука про темну матерію: філософський аналіз цього феномену.

Питання для роздумів

1. Поясніть тезу Парменіда: «Те, що вимовляється і мислиться, повинно бути існуючим, бо є буття і немає ніщо».
2. Порівняйте дві давньогрецькі концепції буття: а) сучасне буття незмінне та постійне, а зміни, які спостерігаються у світі – ілюзія (Парменід); б) стабільного, стійкого буття взагалі немає, суть буття у вічному становленні, у єдності буття та небуття (Геракліт)

3. Які філософські ідеї були покладені в основу сформульованого М.В. Ломоносовим і Лавуазьє закону збереження матерії як закону збереження маси, або ваги, тіл. Проінтерпретуйте вислів Д.І. Менделєєва: «Речовина або матерія є те, що, наповнюючи простір, має вагу, тобто представляє масу, те – з чого складаються тіла природи і з чим здійснюються рух і явища природи».
4. Органічна хімія виявила чотири органогенних елементи – (С) вуглець, Н (водень), О (кисень) і N (азот). Чи можуть вони виступати аналогами чотирьох «стихій» Емпедокла (вогось, повітря, вода, земля) ?
4. Чи можна ототожнювати поняття «Всесвіт» і «буття»?
5. У чому міститься джерело руху?
6. Ілюстрацією якої філософської ідеї є закон збереження енергії?
7. Природничо-наукові уявлення про властивості простору та часу досить мінливі, із плином часу вони змінюються. Поясніть причину цього явища.
8. Специфіка індивідуального усвідомлення просторово-часових характеристик.

Тести

І рівень

1. Буття – це:
- а) все, що реально існує;
 - б) те, що існує як істинне на відміну від видимого;
 - в) ілюзія свідомості;
 - г) реальність, яка існує об'єктивно.
2. Кінцева основа всіх різноманітних явищ природи й історії.
- а) матерія;
 - б) універсум;
 - в) простір;
 - г) субстанція.
3. Філософський принцип, який пояснює різноманітність світу проявом єдиного початку – матерії або духу:
- а) матеріалізм;
 - б) монізм;
 - в) ідеалізм;
4. Згідно з матеріалізмом, матерія:
- а) первинна відносно свідомості;
 - б) існує вічно;

- в) існує незалежно від людини;
- г) вторинна відносно свідомості.

II рівень

1. Згідно з Г.В. Лейбніцем, найпростіша, неподільна духовна єдність, першооснова всіх явищ:

- а) субстанція;
- б) монада;
- в) матерія.

2. Вставте пропущене слово: « * , що розглядається в найбільш загальному значенні слова, тобто зрозуміле як спосіб існування матерії, як внутрішньо притаманний матерії атрибут, обіймає собою всі, що відбуваються у всесвіті, зміни та процеси...» Ф. Енгельс.

2. До властивостей простору відносяться:

- а) протяжність;
- б) ізотропність;
- в) неоднорідність;
- г) трьохмірність.

3. До властивостей часу відносяться:

- а) зворотність;
- б) тривалість;
- в) одномірність;
- г) однорідність.

4. Метафізика:

- а) розглядає надчутливі, недоступні досліду початки буття;
- б) досліджує предмети й явища поза їх внутрішнім зв'язком і розвитком;
- в) не визнає внутрішніх суперечностей як джерела саморуху;
- г) вивчає об'єктивний процес розвитку явищ на основі виникнення, боротьби протилежностей.

III рівень.

Поясніть тезу М. Гайдеггера про те, що буття виникає із заперечення ніщо. Буття відкриває таємницю існуючого та робить його доступним та зрозумілим.

Семінарське заняття № 7

Свідомість як соціальний феномен

ключові слова: свідомість, самосвідомість, несвідоме, ідеальне, суспільна свідомість, мислення, мова, відображення, творчість.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Якісна специфіка свідомості як вищої форми відображення:
 - а) відображення як загальна властивість матерії. Інформація і відображення;
 - б) якісна еволюція форм відображення на різних рівнях організації матерії.
2. Соціальна обумовленість і сутність людської свідомості:
 - а) роль праці в виникненні і розвитку свідомості. Свідомість і мовна діяльність людини;
 - б) суспільна свідомість, її рівні та форми.
3. Роль безсвідомого в житті людини. Підсвідоме та надсвідоме.

Методичні поради

На певному етапі еволюції Всесвіту виникає свідомість, яка надає можливість людині не тільки сприймати різноманітні явища зовнішнього світу і власні переживання, але й осмислювати їх. Треба розуміти, що свідомість – вища форма відображення, яка властива тільки людям і пов'язана з мовою. Функція мозку людини полягає в узагальненому та цілеспрямованому віддзеркаленні дійсності, в попередній уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, в розумному регулюванні і самоконтролю.

Готуючись до теми семінару, треба зрозуміти, як здійснювався процес становлення категорії «свідомість» в історії філософії, звернути увагу на такі поняття: «нус», «номос», «ідея» та «ідеальне», «логос», «буття», «техне», за допомогою яких здійснювався процес осмислення категорії свідомості. Також треба звернути увагу на погляди про свідомість в Середньовіччі, Новому часі (Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Лейбніц), на властивості розуму з точки зору І. Канта. Підсумовуючи, треба визначити різницю у підходах до проблеми свідомості в позиціях матеріалізму, суб'єктивного та об'єктивного ідеалізму, дуалізму.

Треба розібратися з поняттям «відбиття» як універсальної властивості матерії. Розкрити біологічні передумови виникнення свідомості. Визначити роль соціальних умов у виникненні і розвитку свідомості:

Особливу увагу приділіть функціям свідомості. Необхідно розкрити смисл та значення наступних функцій свідомості: пізнавальна, (або відбивна функція); аксіологічна (збагнення суцього,

ступені відповідності миру і його проявів людським інтересам і потребам, значення власного життя); цілеспрямованості (формування мети); творча (конструктивної); комунікативна (зв'язку); регулятивна (управлінська) функція.

Треба показати, що свідомість соціокультурне обумовлена. Зверніть увагу на взаємозв'язок мислення та мови. Мислення та мова складають єдине ціле. Між ними існує нерозривний, органічний зв'язок.

Зверніть увагу на те, що суспільна свідомість є сукупністю ідеальних образів – понять, ідей, поглядів, уявлень, почуттів, переживань, настроїв, що виникають у процесі відображення соціальним суб'єктом довколишнього світу, зокрема і самої суспільної свідомості. Важливо те, що суспільна свідомість не зводиться до простої суми свідомостей індивідуальних, а включає тільки суспільно значущі, типові, усталені духовні утворення. Суспільна свідомість має складну, розгалужену структуру. Розгляньте її багатогранні рівні, форми.

Розглядаючи питання стосовно безсвідомого, треба зрозуміти, що крім процесів, котрі контролюються людиною і є свідомими, є дії, котрі здійснюються несвідомо і нею не контролюються. Таким чином, несвідоме – це певний рівень психічного відображення дійсності, який характеризується мимовільністю виникнення і протікання, відсутністю явної причини, свідомого контролю і регулювання. Вирізняють чотири класи прояву несвідомого: надсвідомі явища (надсвідоме); неусвідомлювані спонукання до дійсності (неусвідомлювані мотиви і смислові установки), коли витіснені в підсвідоме (несвідоме) бажання мотивують реальну поведінку; неусвідомлювані регулятори способів виконання діяльності (операціональні установки і стереотипи автоматизованої поведінки), зумовлені образами неусвідомлено передбачуваних подій і способів діяння, що спираються на минулий досвід поведінки, прояви субсенсорного сприйняття. Підсвідоме – це психічні процеси, які відбуваються під порогом свідомості.

Наприкінці треба обґрунтувати, чому свідомість людини – складне і багатогранне явище.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Розвиток уявлень про свідомість.
2. Сучасна нейрофізіологія про мозок та свідомість.

3. Непояснені феномени свідомості: передбачення, телекінез та телепатія.
4. Свідомість як один з найневловиміших феноменів досліду.
5. Несвідомі дії та сновидіння як відлуння підсвідомого.
6. Сучасні наукові теорії про природу свідомості.
7. Глибинна психологія та трансперсональна психологія про природу свідомості. Мозок як голограма.
8. Квантова свідомість: нові ідеї на природу свідомості.

Питання для роздумів

1. Чи відображує наша свідомість об'єктивну реальність?
3. Чи можна уявити людство, позбавлене свідомості? Чому свідомість можна вважати продуктом головного мозку?
4. Як виник особливий дар людини – мова?
5. Чому вчені вважають свідомість складним багатоплановим феноменом? Назвіть основні причини складнощів розуміння та наукового вивчення свідомості.
6. Як ви думаєте, чи стала людини щасливішою, «отримавши» свідомість?
7. Чому в релігійній філософії свідомість уявляється як тягар, хрест?
8. Чим небезпечна для суспільства стихія несвідомого?
9. Назвіть переваги та недоліки основних концепцій походження свідомості.
10. Роль суспільної свідомості. Чи можна відокремити якісь індивідуальні риси, ідеї, погляди, притаманні тільки вам та нікому іншому?
11. Розкрийте складну структуру свідомості через систему її функцій.
12. Перелічіть ознаки свідомості. Чим людина відрізняється від тварини?
13. Назвіть позитивні моменти теологічної та еволюційної концепції походження свідомості.
14. Чому свідомість не відповідає багатьом характеристикам і параметрам, які можна застосувати для розуміння реальності, що чуттєво сприймається?
15. Чи погоджуєтеся ви із твердженням про те, що свідомості як особливої сутності не існує, що її можна звести до функцій або процесів організму?
16. Роль несвідомого в житті людини. Використання несвідомих інстинктів на телебаченні, в рекламі, політичній агітації.

Тести

I рівень

1. До проявів свідомості належать:
 - а) мова;
 - б) творчість;
 - в) інстинкти;
 - г) цілеспрямованість дій.
2. До рівнів індивідуальної свідомості відносяться:
 - а) самосвідомість;
 - б) знання;
 - в) воля;
 - г) ідеологія.
3. Самосвідомість – це:
 - а) здатність мобілізувати свої дії для досягнення мети;
 - б) здатність людини робити об'єктом розгляду свою власну свідомість;
4. Несвідоме характеризується:
 - а) інтеграцією всіх актів свідомості;
 - б) осмисленням дійсності на основі життєвого досвіду;
 - в) здатністю зосереджуватися для досягнення певної мети;
 - г) відсутністю свідомого контролю та регулювання.

II рівень

1. Концепція еволюційного походження свідомості полягає в тому, що:
 - а) свідомість – це результат поступового розвитку живих організмів;
 - б) свідомість – один із проявів дії єдиного інформаційного поля;
 - г) свідомість – прояв «Божої іскри», вкладеної Богом в людину.
2. Ідеальність свідомості полягає в тому, що:
 - а) свідомість не фіксується за допомогою приладів;
 - б) можна створювати у свідомості образи;
 - в) можна за допомогою свідомості «матеріалізувати» речі, тобто створювати їх з «нічого»;
 - г) можна свідомість зафіксувати органами чуття іншої людини.
3. Форми суспільної свідомості:
 - а) моральна;
 - б) релігійна;
 - в) географічна;
 - г) політична.
4. Приберіть зайве:
 - а) мислення, пам'ять, ідеологія;
 - б) мислення, пам'ять, емоції та почуття;

- в) самосвідомість, ідеологія, психологія;
- г) психологія, ідеологія.

5. Хто вперше в історії філософії став вивчати свідомість за допомогою аналізу предметно-практичних форм людської діяльності?

- а) Платон;
- б) І. Кант;
- в) К. Маркс;
- г) Дж. Локк.

III рівень.

1. Чому носіїв штучного інтелекту не можна розглядати в тому ж ракурсі, що й людину з її свідомістю? Відповідь обґрунтуйте.

Проблемно-пошукові питання

1. Людська свідомість є складним феноменом; вона багатомірна, багатоаспектна. Як ви думаєте, чому уявлення про свідомість досить різноманітні, чи залежать вони від різноманітності життєвого досвіду людей, що формує далеко не тотожні між собою його трактування? А може, розуміння, що таке свідомість, складається під впливом тільки культурних традицій людей, їх релігійної, суспільної орієнтації? Чому свідомість – об'єкт розгляду багатьох наук? Назвіть ці науки.

2. А.В. Іванов вважає, що «я» є лише словесно-психічним способом фіксації сходження нашої істинної духовно-космічної самості по гірській вертикалі свідомості. Народжуючись із «п'ятьми і мовчання невідомого» (вираз К.Г. Юнга), наша духовна самість, проходячи через низку ступенів еволюції, здатна врешті досягати рівня Космічної Надсвідомості. Якої теорії походження свідомості дотримується автор?

3. Чому проблема свідомості тісно пов'язана з питанням про самосвідомість? Чи погоджуєтеся ви з позицією, згідно з якою існує свідомість, а за її межами – самосвідомість? Поясніть чітко розмежування свідомості, запропоноване С.Л. Франком, на предметну свідомість, свідомість як переживання і самосвідомість (в його книзі «Душа людини»).

4. Чому звертання філософів до самосвідомості як особливої сфери суб'єктивного світу починається із Сократа з його максимою: «Пізнай самого себе»? Проінтерпретуйте вислів Платона, згідно з яким діяльність душі є не пасивним сприйняттям, а власною внутрішньою роботою, що має характер бесіди із самим собою; роздумуючи, душа

нічого іншого не робить, тільки розмовляє, запитуючи сама себе, відповідаючи, стверджуючи і заперечуючи.

5. Чи погоджуєтеся ви з тим, що одним із джерел свідомості виступає весь духовний світ індивіда, його власний унікальний досвід життя і переживань: у відсутності безпосередніх зовнішніх впливів людина здатна переосмислювати своє минуле, конструювати своє майбутнє і т.п.; різні люди по-різному реагують на музику, твори живопису і т.п., продукуючи специфічні переживання й образи?

6. Вважається, що так звані автоматизми й інтуїція можуть зароджуватися за допомогою свідомості, але потім занурюватися до сфери несвідомого. Автоматизми – досить складні дії людини, спочатку діючи під контролем свідомості, в результаті тривалого тренування і багаторазового повторення вони набувають несвідомого характеру, виходять з-під контролю. Наведіть приклади автоматизмів.

7. Л. Мемфорд вважає, що в розвитку свідомості провідна роль відводиться культурі. Він зазначає, що технічні уміння недостатні для визначення активності інтелекту. Саме ритуальна точність церемоній, що значно передре точності в роботі, сформувала необхідні навички ручної праці. Техніка зобов'язана своїм існуванням потребам обрядово-культурного характеру, і, відповідно, вона всього лише засіб, але не головний агент. Чи погоджуєтеся ви із таким твердженням? Відповідь обґрунтуйте.

Самостійна робота.

Теми рефератів

1. Проблема людського самовиховання.
2. Аналіз основних концепцій походження свідомості.
3. Загадки геніальності.
4. Ідеальність свідомості.
5. Підсвідоме життя людини та проблема маніпулювання особистістю.

Напишіть есе на тему:

1. «Думка людини як продукт нервово-фізіологічної діяльності мозку? (після прочитання сучасних представників радикальної епістемології У. Матурана, Е. Глазерсфельда)».
2. «Проголошена свобода свідомості від соціальності. Читаючи З. Фрейда...».

Теми доповідей

1. Біологічні передумови виникнення свідомості.

2. Проблема душі («пневма», «псюхе», «фантом», «мана», «квінтесенція»).
3. Соціально-історична та діяльно-інформаційна природа свідомості.
4. Свідомість і знакові системи.
5. Світ людини як світ смислів.
6. Проблема інтуїції.

Рекомендована література

1. Адам Д. Восприятие, сознание, память. Размышления биолога / Д. Адам ; пер. с англ. Н.Ю. Алексеенко ; под. общ. ред Е.Н. Соколов. – М. : Мир, 1983. – 152 с.
2. Баррэт У.Ф. Загадочные явления человеческой психики / У.Ф. Баррэт. – М. : Московское книгоиздательство, 1914. – 240 с.
3. Васильев Л.Л. Внушение на расстоянии (заметки физиолога) / Леонид Леонидович Васильев. – М.: ГОСПОЛИТИЗДАТ, 1962. – 160 с.
4. Гроф С. За пределами мозга. Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии / Станислав Гроф.– Режим доступа: <http://www.koob.ru/transpersonal/>.
5. Гроф С. Надличностное видение. Целительные возможности необычных состояний сознания / Станислав Гроф.– Режим доступа: http://www.koob.ru/grof_stanislav/.
6. Гроф С. Области человеческого бессознательного / Станислав Гроф.– Режим доступа: <http://www.stangrof.ru/library.html>.
7. Гроф С. Путешествие в поисках себя: Измерения сознания. Новые перспективы в психотерапии и исследовании внутреннего мира / Станислав Гроф, Н.И. Папуш.– М. : Институт трансперсональной психологии ; Издательство Института психотерапии, 2001.– 327 с.– ISBN : 5–935090–07–4.
8. Гурьев Д.В. Загадки происхождения сознания / Д.В. Гурьев.– М. : Изд-во РУДН, 1997. – 225 с.
9. Деннет Д.С. Виды психики: на пути к пониманию сознания / Дэниел С. Деннет ; пер. с англ. А. Веретенников ; под общ. ред. Л.Б. Макеева. – М. : Идея–Пресс, 2004. – 184 с.– Режим доступа: www.filosof.historic.ru.
10. Мамардашвили М.К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символикe и языке / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский.– М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – 216 с.

11. Патнэм Х. Философия сознания / Х. Патнэм.– М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 240 с.

12. Талбот М. Голографическая вселенная / Майкл Талбот.– Режим доступа: www.koob.ru/talbot/.

13. Филатов В.П. Живой космос: человек между силами земли и неба / В.П. Филатов // Вопросы философии.– №2, 1994.– С. 3–12.– Режим доступа: www.logic.ru/ru/node/275.

14. Харламов И.Н. Неозначенное сознание как предмет изучения философской антропологии / И.Н. Харламов // Вестник Московского университета. Сер.7.Философия. – 2006.– № 5. – С. 19-33.

15. Шульговский В.В. Основы нейрофизиологии: Учебное пособие для студентов вузов / В.В. Шульговский. – М.: Аспект Пресс, 2000. с. 277. – ISBN 5–7567–0134–6.

Семинарське заняття № 8

Діалектика як теорія і метод

ключові слова: діалектика, категорії, метафізика, еkleктика, софістика, догматизм, закони, якість, кількість, міра, стрибок, суперечності, розвиток, прогрес, революція.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Діалектика як учення. Історичні форми діалектики. Діалектика та метафізика.
2. Суперечливість буття і пізнання. Закон єдності та боротьби протилежностей.
3. Поняття кількості і якості. Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін.
4. Сутність діалектичного і метафізичного відображення розвитку. Закон заперечення заперечення.
5. Діалектика як загальний метод пізнання та діяльності.

Методичні поради

На початку вивчення матеріалу з цієї теми необхідно з'ясувати, чому діалектика в історико-філософській традиції розглядається і як теорія і як метод. Необхідно звернути увагу на історичні форми діалектики, відмінності між метафізикою та діалектикою. Треба зрозуміти, що метафізичний метод є протилежним до діалектичного. Метафізичний метод розглядає кожне явище ізольовано, поза зв'язком і взаємодією явищ одне з одним. Якщо все ж доводиться враховувати

такі зв'язки і взаємодії, то це робиться поверхнево, неглибоко. Метафізичний метод, розглядаючи зміну і рух, не бачить справжнього розвитку, а тому і не визнає можливості появи принципово нових явищ і процесів в природі, суспільстві і мисленні людини.

Подумайте, чому предмети та явища можуть бути правильно зрозумілі або пояснені лише за умови, якщо вони розглядаються в процесі їх виникнення, взаємозв'язку, розвитку. З позиції матеріалістичної діалектики зв'язок причини та наслідку носить характер взаємодії: не лише причина породжує слідство, але і слідство активно діє на причину та змінює її. Необхідно звернути увагу на наступний момент: поняття закону є одним з рівнів пізнання людиною єдності, зв'язку і взаємозалежності явищ об'єктивного світу. У найзагальнішій формі закон – це певне необхідне відношення між речами, явищами або процесами, які витікають з їх внутрішньої природи, з їх суті. Проте не всякий зв'язок між явищами є закон. Закон – це такий внутрішній зв'язок, який носить істотний характер. Закон є істотне в русі явищ. Закономірні зв'язки є результатом причинної обумовленості явищ. Розглядаючи той або інший закон, слід зупинитися на істотності та необхідності закономірного зв'язку, визначити одиничне, особливе та загальне. Чітке розуміння принципу детермінізму пов'язане з правильним вирішенням проблеми співвідношення необхідності та випадковості. Не з'ясувавши цього співвідношення, не можна зрозуміти дії об'єктивних законів. Проте тут потрібно відмітити, що випадковість – це не безпричинність. Всі випадковості мають свої причини. Випадковість і необхідність в процесі розвитку переходять одна в одну.

При вивченні категорій можливість і дійсність потрібно зрозуміти, що категорія можливість виражає здатність матерії в процесі руху приймати різні форми. Будь-яке явище за відомих умов може змінити форму свого існування, перейти, перетворитися на інше явище. Дійсність є здійснена можливість.

Після цього слід перейти до розгляду основних законів діалектики. При вивченні закону єдності та боротьби протилежностей необхідно звернути увагу на те, що діалектична категорія «боротьба протилежностей» відображає і виділяє взаємодію, зіткнення, подолання, взаємні переходи не будь-яких явищ, що відрізняються один від одного, протилежних до один одного лише по видимості, а лише таких, які пов'язані необхідними внутрішніми закономірними зв'язками. При розгляді закону переходу кількісних змін в якісні

потрібно звернути увагу на поняття «якість» і «кількість», які грають вирішальну роль для вивчення всіх форм руху і розвитку і тому входять до числа найважливіших філософських категорій. Розбираючи закон заперечення заперечення, необхідно розібратися, що є діалектичним запереченням, представити його як процес, при якому стара якість не піддається повному знищенню, проте найбільш цінне, істотне, здатне забезпечити подальший розвиток даного явища, зберігається, стримується і входить до складу нової якості.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття.

1. Діалектика як концептуальна основа революційної ідеології.
2. Діалектика як особливе ставлення до світу.
3. Ритми та світові потоки в теорії діалектики.
4. Особливості діалектичного світобачення.
5. Розуміння конкретності явищ та процесів дійсності.

Питання для роздумів

1. Порівняйте два вислови:
 - а) Діалектика – це найбільш виправдана філософія, бо вона показує виключно правильний погляд на картину світу;
 - б) Діалектика тільки допоміжний інструментарій філософії, її не можна сприймати як вираження суті дійсності.
2. У яких стародавніх канонічних текстах можна прослідкувати ідею про те, що світ являє собою цілісність, яка складається із протилежностей ?
3. Знайдіть помилки в такому тексті:

Рух, флуктуації – швидше явища тимчасові та рідкісні у порівнянні зі станом рівноваги, спокою, фіксації. З позицій діалектики, всякий рух – відносний, а іноді – абсолютний. Діалектика допускає розрізненість і відсутність зв'язків між різними явищами. Внутрішня несуперечливість – органічна складова діалектичного світобачення. Діалектичне заперечення треба розуміти як просте знищення об'єкта зовнішніми силами.
4. Чи погоджуєтесь ви з висловом С. К'єркегора про те, що діалектика є виключно «сферою людини та людської свободи»? Відповідь обґрунтуйте. Порівняйте цю ідею з висловом Ю. Бохенського про те, що «більшість положень діалектики являють собою забобони... Діалектика – це один із найшкідливіших з усіх можливих забобонів».

5. Порівняйте поняття «полярність» і «суперечність». Проаналізуйте такий вислів К. Поппера: «Якщо ми придивимося трохи до цих так званих суперечливих фактів, то виявимо, що всі приклади, запропоновані діалектиками, підтверджують всього-на-всього те, що у світі, в якому ми живемо, проявляється інколи структура, яку можна, мабуть, описати за допомогою слова «полярність». Приклад такої структури – існування позитивної і негативної електрики».
6. Живим організмам притаманні суперечливі процеси: боротьба, взаємодія... Ці суперечності не можуть знаходитися в абсолютній рівновазі. На прикладах із природничих наук поясніть принцип закону єдності та боротьби протилежностей.
7. Проілюструйте на прикладі, що таке якість, як вона виявляється, наприклад, у властивостях металів.
8. Навіщо софістика добивається уявної обґрунтованості, використовуючи недостатність мови? Як використовують конструкції мови у НЛП (нейролінгвістичному програмуванні)?
9. У чому спільне та відмінне між метафізикою та еклектикою?
10. Назвіть основні підходи до розуміння взаємовідношень діалектики та філософії. Яким є місце діалектики в системі філософського знання?
11. Опишіть діалектику як загальну теорію розвитку.

Проблемно-пошукові питання

1. Що спільного і в чому відмінність законів діалектики від законів інших наук?
2. Наведіть приклади того, як діалектика як філософська теорія розвитку може створювати основу для розв'язання та дослідження філософських проблем, що виникають у спеціальних науках.
3. Обґрунтуйте ідею про те, що діалектична та метафізична концепції розвитку по-різному відповідають на дуже важливе для розуміння особливостей розвитку питання про його джерела розвитку.
4. Діалектична категорія «боротьба протилежностей» відображає та виділяє взаємодію та подолання будь-яких відмінних одне від одного явищ?
5. Наведіть приклади співвідношення внутрішніх і зовнішніх суперечностей, аналізуючи проблему «людина-суспільство».
5. Що з точки зору діалектики є головним джерелом розвитку?
6. Стикаючись із різними речами та процесами в побуті, на виробництві, в суспільному житті, люди навчилися відрізняти ці речі одну від одної, ототожнювати або протиставляти їх. Це виявляється

можливим тому, що в самій об'єктивній діяльності різні явища володіють деякою стійкістю. Як вона називається в термінах діалектики?

7. Відомо, що в залежності від зміни енергії зв'язку між молекулами й атомами хімічні речовини змінюють свій агрегатний стан. Так, при нормальному атмосферному тиску і температурі, нижчій за 0° за Цельсієм, вода має кристалічну будову і є твердим тілом – льодом. При змінах температури змінюються окремі властивості льоду, але якісні характеристики, пов'язані з кристалічною будовою та здатністю будь-якого твердого тіла зберігати свою геометричну форму, залишаються сталими. При нагріванні вище 0° починається танення льоду. Ілюстрацією якого закону діалектики є цей приклад?

Тести

I рівень

1. До основних принципів діалектики відносяться:
 - а) принцип загального взаємного зв'язку;
 - б) принцип віри в авторитети;
 - в) принцип незалежності явищ.
2. До взаємообумовлених категорій діалектики відносяться:
 - а) суть і явище;
 - б) причина і наслідок;
 - в) форма і можливість.
3. Відносність позицій і знань можна використати для особистого інтересу, а зміст самого знання залежить від форм його вираження в мові:
 - а) софістика;
 - б) еkleктика;
 - в) догматизм.
4. Еkleктика – це:
 - а) форма довільного, часто механічного об'єднання елементів, яка не прагне відшукати внутрішні причини єдності.
 - б) учення, що ґрунтується на навмисному порушенні законів логіки;
 - в) філософське вчення про надчутливі форми буття.

II рівень

1. Ілюстрацією закону переходу кількісних змін у якісні можуть послужити:
 - а) чисельні перетворення речовини з одного агрегатного стану в інший;

- б) періодичний закон Д.І. Менделєєва;
 - в) суперечності в матеріальному виробництві.
2. Приклади стрибків:
- а) утворення зірок і планет;
 - б) виникнення життя на Землі;
 - в) селекція нових сортів.
3. Спадкоємцем гегелівської діалектики як учення про взаємозв'язок і розвиток став:
- а) діалектичний матеріалізм;
 - б) фізикалізм;
 - в) натуралізм.
4. Встановлення якісних меж лежить в основі:
- а) класифікації мінералів, рослин;
 - б) технічних пристроїв, професій;
 - в) математичних виразів.
5. Ідея про те, що діалектика знаходиться в єдності з логікою та теорією пізнання, тобто одночасно є методом і вченням про світобачення, належить:
- а) К. Марксу;
 - б) Геракліту;
 - в) І. Канту.
6. Вставте пропущене слово: * – це найбільш широкі і важливі поняття будь-якої науки, що фіксують якісні характеристики предмета пізнання.
7. Вставте пропущені слова:
 «* навчає неправильним доказам, * розкриває їх фальшивість і за допомогою розрізнення істинних доказів навчає відкидати фальшиві.
 П. Абеляр».
8. Виправте вислів Г. Гегеля: «Діалектика приводить до негативного результату, бо її результат – це порожнє, абстрактне ніщо».
9. Приберіть зайве:
- а) заперечення, категорії, суперечність;
 - б) Г. Гегель, А. Ейнштейн, Геракліт, К. Маркс.
10. Ілюстрацією якого закону діалектики можуть послужити такі приклади: аналіз і синтез хімічних речовин, асоціація та дисоціація, асиміляція та дисиміляція?
- а) закон єдності і боротьби протилежностей;
 - б) закон заперечення заперечення
 - в) закон взаємного переходу кількісних та якісних змін.

III рівень.

Як ви розумієте вислів Платона: «Хто здатен охопити все – той діалектик, той же, кому це не під силу – ні»?

Самостійна робота Теми рефератів

1. Діалектика як теорія та методологія пізнання.
2. Сократ як основоположник діалектичного методу.
3. Ірраціональне розуміння діалектики у працях Ж. Валь, І. Льїна.
4. Протестантська діалектика К. Барта та П. Тилліха.

Напишіть есе на тему:

1. «Після прочитання «Діалектики» П. Абеляра».
2. «Діалектика як революційна душа марксизму: ілюзія чи реальність?»

Теми доповідей

1. Розвиток і системність методологічної функції діалектики.
2. Два погляди на природу джерела розвитку: діалектика та метафізика.
4. Єдність і взаємні перетворення протилежностей.
5. Боротьба протилежностей. Приклади із життя.
6. Учення про розвиток в історії думки.
7. Розвиток і системність.
8. Філософська теорія розвитку і спеціальні науки.
9. Діалектика та сучасність.
10. Єдність і взаємні перетворення протилежностей.
11. Боротьба протилежностей і розв'язання суперечностей – джерело розвитку.
12. Види суперечностей.
13. Про форму розвитку.
14. Еволюція та революція.
15. Діалектичний зв'язок кількісних і якісних змін.
16. Спіралеподібний характер розвитку.
17. Діалектичне заперечення.
18. Можливість і дійсність.

Рекомендована література

1. Богомолов А. С. Диалектический логос: Становление античной диалектики / Богомолов А. С. – М. : Мысль, 1982. – 263 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/bogom/index.php.
2. Диалектика материального мира: онтологическая функция материалистической диалектики. – Л. : Издательство ЛГУ, 1985. – 303 с.
3. Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания: опыт логико-гносеологического исследования / Копнин Павел Васильевич. – М. : Наука, 1973. – 324 с.
4. Лосев А. Ф. Страсть к диалектике: литературные размышления философа / Лосев Алексей Федорович. – М. : Советский писатель, 1990. – 320 с.
5. Марксистско-ленинская диалектика: в 8 кн. Кн.1. Материалистическая диалектика как научная система / Митин М.Б., Шептулин А. П., Широканов, Д. И. и др.. - М. : Издательство МГУ, 1983. – 295 с.
6. Материалистическая диалектика: краткий очерк теории / Федосеев П. Н., Фролов И. Т., Лекторский, В.А. – М. : Политиздат, 1985. – 287 с.
7. Орлов В. В. Основы философии. Ч.1. Диалектический материализм : учеб.пособие / Орлов Владимир Вячеславович. – Пермь : Издательство Томского университета, Пермское отделение, 1991. – 448 с.
8. Розенталь М.М. Марксистский диалектический метод / Розенталь М.М. – М. : Госполитиздат, 1952. – 348 с.

Семінарське заняття № 9

Пізнання і практика

ключові слова: гносеологія, пізнання, істина, знання, агностицизм, раціоналізм, сенсуалізм, суб'єкт, об'єкт пізнання, практика.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Пізнання як відображення. Об'єкт, суб'єкт, предмет, ціль пізнання.
2. Чуттєве і логічне (раціональне) пізнання і їх форми.
3. Поняття істини; диалектика абсолютної і відносної істини. Критерії істини.

4. Практика, її місце і роль в пізнанні. Види практичної діяльності.

Методичні поради

Готуючись до семінару, який присвячено вивченню гносеології, треба звернути увагу на основні смислові наголоси поняття пізнання, види, рівні та форми пізнання, а також різні філософські трактування, що виникають на ґрунті тлумачення цього поняття. Також треба розібратися, що таке знання, як воно виникає, змінюється та розвивається, як встановлюється відповідність до об'єктивної дійсності. Кажучи про те, що наші знання відображають дійсність, ми маємо на увазі особливу відповідність понять та суджень явищам оточуючого світу та відповідним діям, які здійснюються людиною. Це значить, що певним поняттям відповідають визначені явища, процеси чи дії. Таким чином, за допомогою відповідних суджень, ми можемо описати та розпізнати визначені якості та відношення між явищами та процесами об'єктивної дійсності.

Пристаючи до вивчення теми, перш за все, треба навчитись пояснювати процесуальний характер пізнання в його основних формах та рівнях. Необхідно звернути увагу на те, що таке суб'єкт та об'єкт пізнання, зрозуміти, що об'єктом пізнання може стати будь-що, а також те, що суб'єкт та об'єкт співвідносні. Щоб відповісти на питання, що таке цілі пізнання, треба розібратися з пізнавальними мотивами, які є передумовами практичної діяльності.

Відповідаючи на питання, пов'язане з формами пізнання, треба знати, що таке чуттєве пізнання, у яких формах воно здійснюється. Знати, що відчуття фіксують окремі властивості речей, сприйняття постають поєднанням проєкції речей, а уявлення є відтворенням образу поза безпосереднього контакту з річчю. Треба зрозуміти, що відчуття мінливі та відносні. Переходячи до раціонального мислення, треба чітко визначитись з наступними поняттями: поняття, судження, умовиводи. Зауважимо, що абстрактне мислення виходить за межі органів чуття. Розкриваючи сенс єдності чуттєвого та раціонального у пізнанні, треба виділити дві протилежні концепції: сенсуалізм та раціоналізм, вміти назвати представників цих напрямів.

Особливо уважно підійдіть до вивчення питання, присвяченого проблемі істини. Тут треба акцентувати увагу на тому, що істина – це не щось застигле та незмінне, але саме процес, у якому наявні чуттєва, раціональна та практична складові, тому істина – складне

процесуальне розумове утворення. Треба знати різні концепції істини, називати їх помітні недоліки, зрозуміти, що істину можна збагнути тільки у всій повноті. Треба також зрозуміти, що є відносна істина, яка в принципі правильно, але не повно відображає дійсність, не дає її всебічного образу, та абсолютна істина – повне, всебічне відображення дійсності, до якої можна наблизитися за допомогою послідовного досягнення істин відносних. Вивчаючи критерії істинності наукових знань, треба відокремити основні: підтвердження фактами, підтвердження експериментальними перевірками, узгодженість із принципами наукової теорії, і що дуже важливо: конкретність і точність застосування термінології, логічна та концептуальна несуперечливість. Акцентуйте увагу на принципі конкретності, який маніфестує максимально повне та точне виявлення тих границь, в яких знання характеризуються об'єктивною істинністю, а саме вимога конкретності означає, що об'єкт треба розглядати в тих умовах місту та часу, у тих відношеннях, в яких вони виникли та розвиваються. Тому залежно від особливості побудови, знання якісно характеризуються як: очевидні, вірогідні, достовірні, правильні та істинні. Треба також зрозуміти, що таке хибність та помилки. Отже, відносна й абсолютна істини – це лише різні рівні, або форми, об'єктивної істини. Наше знання завжди відносно, оскільки залежить від рівня розвитку суспільства, техніки, стану науки і так далі. Чим вище рівень нашого пізнання, тим повніше ми наближаємося до абсолютної істини. Але процес цей може тривати нескінченно, бо на кожному етапі історичного розвитку ми відкриваємо нові сторони та властивості в оточуючому нас світі, створюємо про нього усе більш повні та точні знання. Цей постійний процес переходу від одних відносних форм об'єктивної істини до інших – найважливіший прояв діалектики в процесі пізнання.

Розкриваючи останнє питання, треба відповісти, яким саме є місце практики у пізнанні, яку роль вона відіграє? Треба зрозуміти, що практика є основою та ціллю пізнання, результат практики – є зміна об'єкта, яка веде до задоволення матеріальних потреб людини. Практика є специфічно людським видом діяльності. Навіть найскладніша діяльність тварин не може розцінюватися як практика, бо основою, серцевиною практики є праця. Та в тому, що людина не просто спостерігає або споглядає навколишній світ, але в процесі своєї життєдіяльності, і перш за все в праці, переробляє його. Саме завдяки цьому і відбувається найбільш глибоке пізнання тих властивостей і

зв'язків матеріального світу, у тому числі й суспільства, які були б просто недоступні людському пізнанню, якби воно обмежувалося простим спогляданням, пасивним спостереженням. Оскільки практика людини рухлива, мінлива, постійно розвивається, то і знання, які ми отримуємо в практичній діяльності, ускладнюються, уточнюються і розвиваються. Практика, отже, не лише джерело здобування знань, але й основа їх розвитку та вдосконалення.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Істина, помилка, забобон у культурі.
2. Проблема істини. Основні концепції істини.
3. Проблема природи реальності, яка пізнається у ракурсі мікросвіту (світ квантової фізики) та макросвіту (космологія).
4. Співвідношення знання та віри.
5. Як співвідносяться пізнання і практика? Чи усякий результат наукового дослідження можна використати на практиці? Непотрібні наукові досліді.
6. Суб'єкт, об'єкт і предмет пізнання. Проблема суб'єкт-об'єктних відносин у квантовій фізиці та психології.
7. Чуттєве пізнання і його форми. Проблема інтуїції та її роль у житті людини. Парадокси мислення. Сон, передбачення, внутрішній голос, гіпноз та інше. Здатність до образного мислення.
8. Раціональне пізнання. «Чоловіча» та «жіноча» логіка. Здатність до абстрактного мислення (вербально-логічне мислення).
9. Стратегія мислення та міжпівкульна асиметрія мозку.
10. Соціально-історична природа знання.

Питання для роздумів

1. Обґрунтуйте тезу Дж. Локка про те, що «немає нічого в інтелекті, чого не було б у почутті». Порівняйте з думкою Р. Декарта про те, що все наше пізнання залежить тільки від діяльності розуму.
2. Знання як товар. Негативні та позитивні прояви пізнання.
3. Що таке правдивість, помилка?
4. Обґрунтуйте слабкі сторони позитивізму.
5. Чи погоджуєтеся ви з висловом П. Фейєрабенда про те, що для критики наукових теорій важливі філософські та ненаукові теорії? Відповідь обґрунтуйте.
6. Згідно Е. Гуссерлю, істина є очевидністю, а очевидність – це те, що спирається тільки на себе, а не на щось зовнішнє відносно себе.

7. Обґрунтуйте вислів: «Все, що недоступне почуттям, недосяжне для розуму» К.А. Гельвецій.

8. Знайдіть помилковий вислів, відповідь поясніть: а) процес пізнання не детермінований соціокультурними факторами, він здійснюється ізольовано, суб'єктивно; б) теорія пізнання не замкнута, а відкрита система, що постійно оновлюється.

Проблемно-пошукові питання

1. Чому так часто зустрічаються помилки в індивідуальному та суспільному пізнанні? Чому за істину необхідно боротися, а ті, хто таку істину відкриває і відстоює, часто розплачуються за неї життям, добробутом або свободою?

2. Чому одним із найважливіших питань філософії є питання пізнаваності світу?

3. Подискутуйте із представниками скептицизму, основна позиція яких така: не заперечуючи принципової можливості пізнання об'єктивного світу, вони висловлюють сумнів у тому, що всі знання про цей світ мають достовірний характер.

4. Чому існує багато трактувань істини? Для одних істина – це відповідність знань дійсності. Для інших істиною є те, що підтверджено досвідом. Для третіх істина є угодою між ученими, конвенцією. Для четвертих вона оцінюється з точки зору корисності отриманого знання, з точки зору ефективності його використання на практиці?

5. Чи погоджуєтеся ви з тим, що істина є нескінченний процес, пов'язаний з переходом від неповного знання до більш повного?

6. Чи згодні ви з І. Кантом, який стверджував, що, без сумніву, усяке пізнання починається з досвіду?

7. Прокоментуйте вислів Е. Муньє: «пізнання – це всеосяжний рух, який з'єднує суб'єкти зі своїм оточенням. Воно виступає одночасно і як безпосереднє існування "Я" і як його дія і як віддзеркалення цієї дії».

8. Знайдіть помилку в наступному вислові: абстрактне мислення не може вийти за кордони окремих предметів, а також деяких органів чуття. Воно не стабільне і не впорядковане. Чуттєве пізнання прямує на виявлення та дослідження зв'язків, функцій і стосунків між речами, а абстрактне фіксує окремі ознаки та властивості предметів. Один з рівнів пізнання достатній для пізнання в цілому, інший має свої недоліки.

9. Знайдіть помилкові вислови, відповідь пояснить: процес пізнання не детермінований соціокультурними чинниками, він здійснюється ізолювано, суб'єктивно. Теорія пізнання не замкнута, а відкрита система, що постійно оновлюється.

Тести

I рівень

1. Розділ філософії, який вивчає проблеми пізнання називається:

- а) онтологія;
- б) гносеологія;
- в) феноменологія;
- г) логіка.

2. Суб'єктом пізнання є:

- а) людина;
- б) предмет, явище, процес матеріального або духовного світу, на який спрямована пізнавальна діяльність.

3. Відчуття – це:

- а) поняття, судження;
- б) це відображення однієї властивості предмета за допомогою одного із 5 органів чуття.
- в) цілісний образ предмета, відображення його властивостей всіма органами чуття.

II рівень

1. Знайдіть помилкові вислови:

- а) чуття мають межі (не все можна побачити, почути);
- б) чуття відносні, часто мінливі;
- в) не дають критерію розмежування істотного і неістотного.

2. Раціональне пізнання ґрунтується:

- а) на відчуттях;
- б) на інтуїції;
- в) на здатності до логічного мислення.

3. Світ пізнаваний з точки зору:

- а) агностицизму;
- б) гносеологічного оптимізму;
- в) скептицизму.

4. Назвіть представників сенсуалізму:

- а) Р. Декарт;
- б) Т. Гоббс;

- в) Дж. Локк;
- г) Дж. Берклі.

5. Форма мислення, що відображує загальні закономірні зв'язки, істотні сторони, ознаки явищ, які закріплюються в їх визначеннях:

- а) умовивід;
- б) поняття;
- в) судження;

6. Знайдіть судження:

- а) Париж стоїть на Сені;
- б) матерія;
- в) елементарні частинки;
- г) Всі люди смертні. Сократ – людина, а значить, Сократ смертний.

III рівень.

Пізнання – це перш за все процес духовного освоєння світу, спрямований на пошук істини. Як ви думаете, що примушує людину пізнавати? Чи погоджуєтесь ви із твердженням Августина Блаженного: «Ми пізнаємо світ в тій мірі, в якій любимо його?»

Самотійна робота Теми рефератів

1. Парадокси пізнання.
2. Роль творчості та інтуїції у процесі пізнання.
3. Можливості розуму.
4. Межі пізнаваності.
5. Тип мислення та особливості культури.
6. Чи можливе програмування людського мислення.

Напишіть есе на тему:

«Гносеологічний Робінзон» – пізнання як пасивний акт сприйняття у працях Л. Фейєрбаха.

Рекомендована література

1. Аверьянов А.Н. Системное познание мира : Методологические проблемы / А.Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Касавин И.Т. Познание в мире традиций / И.Т. Касавин, В.А. Лекторский. – М. : Наука, 1990. – 206 с.

3. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В.Г. Кузнецов. – М. : Издательство МГУ, 1991. – 192 с. – ISBN : 5–211–01694–7.
4. Назаров А.И. Обобщенная модель познавательной деятельности индивида / А.И. Назаров // Психологическая наука и образование. – 2000. – № 3. – С. 40-60. – Режим доступа: <http://virtualcoglab.cs.msu.su/html/Nazarov.html>.
5. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы; Статьи / Бертран Рассел ; пер. с англ. – М. : ТЕРРА–TERRA ; М. : ТЕРРА – Книжный клуб ; Республика, 2000. – 464 с.
6. Рыбас А.Е. Рорти и Ницше: спор об истине Рабочие тетради по компаративистике. Гуманитарные науки, философия и компаративистика / А.Е. Рыбас. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/rybas/kompar_32.html.
7. Слинин Я.А. Гносеологический оптимизм Аристотеля Homo philosophans / Я.А. Слинин, В.И. Кобзарь // Сборник к 60–летию профессора К.А. Сергеева. Серия «Мыслители», выпуск 12. – СПб. : Санкт–Петербургское философское общество, 2002. – С.17-37. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/slinin/sergeev_01.html.
8. Цофнас А. Ю. Цофнас Гносеология : Учебное пособие / Арнольд Юрьевич Цофнас. – К. : Алерта, 2005. – 231 с. – ISBN : 966–85333–2–1.
9. Энгельгардт В.А. Познание явлений жизни / В.А. Энгельгардт. – М. : Наука, 1984. – 303 с.

Семінарське заняття № 10

Наукове пізнання та його особливості.

ключові слова: наука, знання, аналіз, синтез, дедукція, індукція, факт, закон, гіпотеза.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання.
2. Методи і форми наукового пізнання, які використовуються на емпіричному рівні пізнання.
3. Методи і форми пізнання, які використовуються на теоретичному рівні пізнання.
4. Роль філософської методології в пізнавальній діяльності людини.

Методичні поради

В цій темі необхідно розкрити важливе питання: як здійснюється перехід ідеального в матеріальне, перетворення знань на матеріальну силу, в засіб діяльності? Це відбувається тоді, коли знання стає керівництвом, програмою діяльності людини, коли мета як закон визначає спосіб і характер людської діяльності. Ефективність наукового дослідження визначається рівнем методологічної культури дослідника, його свідомим використанням всього арсеналу методів, форм, принципів, підходів наукового пізнання.

Спочатку треба з'ясувати, що наукове пізнання – це процес здобуття об'єктивного, дійсного знання. Наукове пізнання має трояке завдання: опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності. У розвитку наукового пізнання чергуються так звані революції, які спричиняють зміну теорій і принципів, і періоди нормального розвитку науки, впродовж яких знання заглиблюються та деталізуються.

Треба звернути увагу на той факт, що основною формою пізнавальної діяльності, головним її «носієм» є наука.

Треба виділити специфічні ознаки науковості: визначення предмету науковості; вироблення понятійного і категоріального апарату, відповідного цьому предмету; встановлення фундаментальних законів, властивих даному предмету; відкриття принципів, рівнів, критеріїв створення теорії, що дозволяє пояснити безліч фактів. До специфічних ознак наукового пізнання відносять його універсальність: предметом наукового дослідження може стати будь-який феномен.

Необхідно засвоїти те, що наукове пізнання завжди вважалось формою адекватного відображення дійсності, процесом придбання знання, що має структуру, рівні, форми, методи і конкретно-історичну природу. Пізнання розумілося як процес збагнення раніше невідомих фактів, явищ і закономірностей дійсності.

Треба сформулювати риси (критерії) наукового знання: системність, раціональність, довідність, теоретичний характер й ін. Але оскільки наука постійно прогресує і розвивається, до зміни схильні і критерії науковості.

Треба зрозуміти, що окрім наукового існують й інші форми знання та пізнання, які не вкладаються у перелічені вище критерії науковості. Деякі нам відомі – це буденне, філософське, релігійне, художньо-образне, ігрове та міфологічне пізнання. Крім того, до

позанаукових форм пізнання відносять також магію, алхімію, астрологію, парапсихологію, містичне й езотеричне пізнання, так звані «окультні науки» і тому подібне.

Робимо висновок, що теорія пізнання не може обмежитися аналізом лише наукового знання, а повинна досліджувати й всі інші його різноманітні форми, що виходять за межі науки і критеріїв наукового знання.

Далі треба проаналізувати структуру наукового пізнання. Узятє в цілому, наукове пізнання включає два основні рівні – емпіричний і теоретичний. Хоча вони і пов'язані, але розрізняються один від одного, кожен з них має свою специфіку. Необхідно зрозуміти, що на емпіричному рівні переважає живе споглядання (чуттєве пізнання); раціональний момент тут присутній, але має підлегле значення. Тому досліджуваний об'єкт відображається переважно з боку своїх зовнішніх зв'язків і проявів, які є доступними живому спогляданню і виражають внутрішні стосунки.

Повинно скластися уявлення про те, що емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо на свій об'єкт. Воно освоює його за допомогою таких прийомів і засобів, як порівняння, спостереження, вимір, експеримент.

Переходячи до аналізу теоретичного рівня наукового пізнання, слід показати, що він характеризується переважанням раціонального моменту і його форм (понять, теорій, законів і інших боків мислення). Живе споглядання, чуттєве пізнання тут не усуваються, а стають підпорядкованим (але дуже важливим) аспектом пізнавального процесу.

Теоретичне пізнання відображає явища і процеси з боку їх внутрішніх зв'язків і закономірностей, що досягаються за допомогою раціональної обробки даних емпіричного знання. Ця обробка здійснюється за допомогою систем абстракції «вищого порядку», таких як поняття, висновки, закони, категорії, принципи, проблеми, гіпотези, ідеї і тому подібне.

Необхідно звернути увагу на те, що характерною рисою теоретичного пізнання є його спрямованість на себе, тобто дослідження самого процесу пізнання, його форм, прийомів, методів, понятійного апарату і т.і. На основі теоретичного пояснення і пізнаних законів здійснюється передбачення, наукове передбачення майбутнього.

Важливо зрозуміти, що на теоретичному рівні пізнання здійснюється вищий синтез знання. Проте внутрішня логіка наукових досліджень поставила питання про необхідність введення в методологію науки третього рівня наукового пізнання – метатеоретичного, архетипічного як найважливішої передумови самої теоретичної діяльності.

На закінчення слід дослідити питання про взаємозв'язок емпіричного і теоретичного рівнів пізнання, межа між ними є умовною і рухливою. Проте неприпустимо абсолютизувати один з цих рівнів. Емпіризм зводить наукове знання як ціле до емпіричного рівня, припинюючи або зовсім відкидаючи теоретичне пізнання. «Схоластичне теоретизування» ігнорує значення емпіричних даних, відкидає необхідність всебічного аналізу фактів як джерела і основи теоретичних побудов, вони відриваються від реального життя.

Починаючи обговорення питання про методи наукового пізнання, рекомендується розкрити поняття «метод», але при цьому застерегтись від крайнощів в його аналізі:

- 1) недооцінка або повне відкидання методу і методологічних проблем («методологічний негативізм»);
- 2) перебільшення, абсолютизація значення методу, перетворення його на деяку «універсальну відмичку» до всього, в простий і доступний інструмент наукового відкриття («методологічна ейфорія»).

Важливо зрозуміти, що будь-який науковий метод розробляється на основі певної теорії, яка тим самим виступає його необхідною передумовою. Ефективність, сила кожного методу обумовлена змістовністю, глибиною, фундаментальністю теорії, яка «стискується у метод». У свою чергу «метод розширюється в систему», тобто використовується для подальшого поглиблення й розгортання знання, його матеріалізації у практиці.

Звернемо увагу на те, що метод основного рівня спільності має не лише теоретичний, але й практичний характер: він виникає з реального життєвого процесу і знову входить до нього. Метод не може бути даний увесь, цілком до початку всякого дослідження, але значною мірою він повинен формуватися кожного разу знову відповідно до специфіки предмету.

Завершуючи обговорення цієї проблеми, необхідно обговорити питання про об'єктивність і суб'єктивність методу.

Далі треба перейти до вивчення короткого історичного нарису розвитку науки і наукового пізнання. Це дозволяє зробити висновок про те, що наука завжди орієнтована на виявлення об'єктивних законів дійсності з метою подальшого їх використання в практиці. А найважливішим «механізмом» наукової діяльності є метод (спосіб) здобуття знання.

Спираючись на це знання, слід підкреслити, що методологія постає як багаторівнева або багатоступенева структура. Звернути увагу на полісемантичний сенс терміну «методологія», який дозволяє включити в нього не лише відповідні методи і форми пізнання, але й понятійне оформлені об'єктивні закони і тенденції у розвитку матерії, а також суб'єктивні властивості людини, яка пізнає і перетворює. Ці дві сторони єдиного процесу пізнання взаємопов'язані, доповнюють одна одну, і від їх взаємодії залежить суспільна корисність кінцевих результатів діяльності особи. Необхідно підкреслити, що суб'єктивні властивості дослідника впливають на ефективну діяльність і її результат. Інакше кажучи, особові якості ученого, риси його характеру, рівень виховання, соціально-етична позиція, соціальна відповідальність, широта освіти, загальна культура і т.і. можуть мати істотне значення в науковому пізнанні.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Наука й антинаука: проблема розрізнення. Чому існують псевдонаукові дисципліни (астрологія, екстрасенсорика та інше). Співвідношення: науковий та буденний світогляд.
2. Логіка та методологія науки. Правила та процедури наукового дослідження.
3. Моделі та закони розвитку науки. Проблема росту знання.
4. Психологічні та методологічні передумови наукових відкриттів.
5. Методи побудови й обґрунтування теорії.
6. Гіпотеза та її роль у розвитку науки.
7. Особливості природничого, технічного та соціального пізнання.
8. Парадигма та наукове співтовариство.

Питання для роздумів

1. Який процес найбільш важливий у розвитку науки: диференціація чи інтеграція? Що відбувається у сучасному світі?
2. Чому між теоретичним та емпіричним рівнями пізнання сучасної науки існують дуже складні відносини? Проілюструйте свої висновки

на прикладах із галузі фізики, астрономії, математики, хімії, економіки.

3. Чому той факт, що деякі види знань виражаються в складній символічній формі у вигляді математичних рівнянь, в абстрактних логічних формулюваннях, ускладнює перевірку їх істинності та відношення до дійсності? Чому, приміром, спеціаліст у галузі ядерної фізики може не «розуміти» спеціаліста в галузі фізики кристалів?

4. Поясніть, яким чином із розрізнених фактів, підтверджених випадковим впливом і змінами, можна отримати знання про керуючі ними об'єктивні закони?

5. Покажіть, що застосування індуктивного методу дозволило прийти до відкриття законів розподілу енергії в ізольованих фізичних системах (другий закон класичної термодинаміки), дарвінівського закону природного відбору та багатьох інших закономірностей сучасної науки.

6. Якщо ми можемо вивчити об'єкт-замісник, а потім отримані результати з відповідними поправками й уточненнями застосувати до цікавого нам об'єкта і використати для його пізнання, то цей об'єкт-замісник виступає в ролі моделі. Наведіть приклади моделей, що використовуються в сучасній науці.

Проблемно-пошукові питання

1. Періодичний закон хімічних елементів відображає об'єктивний необхідний внутрішній зв'язок фізичної будови та хімічних властивостей атомів різних елементів. Обґрунтуйте, що періодичний закон хімічних елементів дійсно є законом.

2. Наведіть приклади з історії науки, показуючи як історично змінюються способи формування нового наукового знання і які механізми впливу соціокультурних факторів на цей процес.

3. Технологічний прогрес ХХ століття, що привів у розвинених країнах Заходу і Сходу до нової якості життя, ґрунтується на застосуванні наукових досягнень. Подумайте, чи завжди наукові досягнення є благом?

4. Перебудова основ наукової дисципліни в результаті її внутрішнього розвитку, як правило, розпочинається з накопичення фактів, які не знаходять пояснення в рамках картини світу, що склалася раніше. Такі факти виражають характеристики нових типів об'єктів, які наука втягує в орбіту дослідження у процесі розв'язання спеціальних

емпіричних і теоретичних завдань. Що таке науковий факт? Наведіть приклади наукових революцій.

5. Технічні науки, які формувалися перш за все як застосування різних галузей природознавства до певних класів інженерних завдань, в середині ХХ століття утворили особливий клас наукових дисциплін, що відрізняються від природничих наук як за об'єктом, так і за внутрішньою структурою, однак ці дисципліни володіють певною дисциплінарною організацією. Назвіть їх особливі відмінності.

Тести

I рівень

1. До методів емпіричного пізнання відносять:

- а) формалізацію;
- б) спостереження;
- в) математичне рівняння;
- г) теорію.

2. Наукова проблема – це:

- а) усвідомлення суперечностей, що виникли між старою теорією та новими науковими фактами, які не вдається пояснити за допомогою старих теоретичних фактів;
- б) отримане в результаті аналізу розв'язання завдання;
- в) гіпотеза.

3. Метод вивчення та перетворення об'єктів, коли дослідник активно впливає на них за допомогою створення штучних умов, необхідних для виявлення тих його властивостей, характеристик, аспектів, що цікавлять ученого, свідомо змінюючи плин природних процесів, ведучи при цьому регулювання, вимірювання і спостереження:

- а) теорія;
- б) експеримент.

4. Експеримент, проведений із замісником натурального об'єкта:

- а) індукція;
- б) синтез;
- в) моделювання;

II рівень.

1. Абстрагування:

- а) це мислительне відволікання від неістотних властивостей, відношень і зв'язків в об'єктах та між ними при одночасній фіксації окремих сторін, аспектів цих предметів у відповідності з метою пізнання та завданнями дослідження, конструювання та перетворення;
- б) це мислительний розподіл об'єкту, що нас цікавить, або його аспектів на окремі частини з метою їх систематичного вивчення. В їх

ролі можуть виступати окремі матеріальні або ідеальні елементи, властивості, відношення і т.п.

2. Умовивід від окремого до загального, коли на основі знання про частини предметів робиться висновок про властивості всього класу в цілому:

- а) індукція;
- б) дедукція;
- в) аналіз.

3. Знайдіть приклади ідеалізацій:

- а) абсолютно чорне тіло;
- б) ідеальний газ;

4. Відомо, що Сонце – звичайна зірка нашої Галактики, в якій приблизно 100 мільярдів таких зірок. В цих світилах багато спільного: величезні маси (до 100 мас Сонця), висока температура, певна світність, спектр випромінювання і т.п. У них є супутники – планети. Учені роблять висновок, що, крім нашої, в Галактиці, можливо, є ще населені світи, що ми не самотні у Всесвіті. Який метод використаний для отримання цього твердження:

- а) експеримент;
- б) аналогія;
- в) синтез.

5. При використанні цього методу низка ідей, раніше доведених або очевидних, простих вводиться в основи теорії у вигляді вихідних положень (в рамках цієї теорії вони не доводяться):

- а) моделювання;
- б) формалізація;
- в) аксіоматичний.

III рівень.

Порівняйте два вислови, виділіть їх основну думку:

- а) «Світ є сукупністю фактів, а не речей». Л. Вітгенштейн;
- б) «Все наше пізнання природи розпочинається з накопичення фактів, чисельні факти узагальнюються у прості закони, а останні у свою чергу узагальнюються в більш загальних законах» М. Борн.

Рекомендована література

1. Алексеев П.В. Теория познания и диалектика / П.В. Алексеев, А.В.Панин. – М. : Высш. шк., 1991. – С. 199-214, 230-360.
2. Арон Р. Философия науки. Хрестоматия / Р. Арон , 2005. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.

3. Будко В.В. Философия науки / В.В. Будко. Режим доступа: http://www.koob.ru/budko_v/filosofiya_nauki_budko.
4. Гайденок П.П. Эволюция понятия науки / П.П. Гайденок. – М. : Наука, 1980. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
5. Добронравова И.С. Физика живого как феномен постнеклассической науки / И.С. Добронравова // Фізика живого. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
6. Добронравова И.С. Идеали і типи наукової раціональності / И.С. Добронравова. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
7. Добронравова И.С. Філософія науки. Навчальний посібник / И.С. Добронравова, Л.І.Сидоренко, С.П. Петрущенко, Л.О. Шашкова. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
8. Кочергин А.Н. Методы и формы научного познания: Спецкурс / Альберт Николаевич Кочергин. – М Изд-во МГУ, 1990 – 77 с.
9. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
10. Курочкина М.С., Коваленко Е.М. Методы и формы научного познания. Конспект лекций по курсу философии для аспирантов, соискателей и студентов всех специальностей, форм обучения / М.С. Курочкина, Е.М. Коваленко.– Х. : из-во «ХПИ», 1993-1998. – Часть 1,2,3.
11. Курочкина М.С. Научное познание. Общие проблемы методологии современной науки: уч. пособие / М.С.Курочкина, В.П.Гриценко, В.В.Булавина.– Х : НТУ «ХПИ», 2005.
12. Микешина Л.А. Ценностные предпосылки в структуре научного познания / Л.А. Микешина. – М. : Изд-во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1990.
13. Мостепаненко М.В. Философия и методы научного познания / Михаил Васильевич Мостепаненко. – Л. : Лениздат, 1972. – 264 с.
14. Никифоров А.Л. Философия науки: история и методология / А.Л. Никифоров. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
15. Ойзерман Т.И. Эмпирическое и теоретическое: различие, противоположность, единство / Т.И. Ойзерман // Вопросы философии. – 1985. – № 12. – С. 49-60; 1986. – № 1. – С. 74-86.
16. Тулмин С. Концептуальные революции в науке / С. Тулмин // Структура и развитие науки. Из Бостонских исследований по философии науки. –М. : Изд-во «Прогресс». – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.

17. Федосеев П.Н. Философия и научное познание / Петр Николаевич Федосеев. – М. : Наука, 1983. – 464 с. – (Наука. Мироззрение. Жизнь).

18. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пол Фейерабенд. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>

Семінарське заняття № 11

Людина в системі соціальних зв'язків *ключові слова:*

антропосоціогенез, людина, індивід, особистість, індивідуальність.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Проблема людини в історії філософії.
2. Проблема походження людини. Антропосоціогенез.
3. Людина як соціальна істота. Цінності людського буття.

Методичні поради

Відповідь на питання, присвячене проблемі людини в історії філософії, передбачає висвітлення специфіки філософської проблеми людини. Необхідно вказати, чому людина є проблемою, відмітити, чим вона відрізняється від інших живих створінь, тобто вказати, що складає власне людське буття.

Далі висвітлюються особливості розуміння людини у різні культурно-історичні епохи. Тут необхідно вказати, коли, власне, питання про людину виникає в філософії як самостійна проблема, особливу увагу приділити сократівській філософії та тим школам античності, які наслідували їй.

Далі можливі різні варіанти відповідей. Можна вказати окремі філософські вчення, які розробляли питання про людину (вчення про людину Августина та Фоми Аквінського, ренесансні уявлення про неї, зміни у відношенні до людини у новий час і поява суто матеріалістичних позицій щодо неї, вчення про людину в межах німецької класичної філософії (особливо, позиції Канта та Фейєрбаха), актуалізація проблеми людини у некласичній філософії (наприклад, марксизмі) та в європейському ірраціоналізмі (Шопенгауер, К'єркегор, Ніцше, Бергсон), перетворення проблеми людини на одну з основних філософських проблем у XX ст., зокрема, поява суто антропологічних напрямків у філософії (фрейдизм, екзистенціалізм, філософська антропологія, тощо), зміни у антропологічній проблематиці у другій половині XX ст. (структурна антропологія, постмодернізм).

Згідно іншої схеми відповіді, можна вказати не окремі філософські позиції, а визначити своєрідні образи людини, які формувалися та були домінуючими у певні історичні проміжки часу: космоцентричний образ – в Античності, теоцентричний – у Середньовіччі, антропоцентричний – у Новий час тощо. Звичайно, кожний образ підкріплюється певними філософськими позиціями та поглядами.

Особливу увагу необхідно приділити такій світоглядній позиції, як гуманізм: чим вона є, коли виникла, чому, й чому гуманістичні уявлення та наміри далеко не завжди виявляються можливими та навіть бажаними.

Необхідно зазначити, що гуманізм як духовно-культурне явище є головним напрямком і змістом усього цивілізаційного процесу. Тому важливо згадати історичний шлях гуманістичних поглядів, а також підкреслити, що найвищого розквіту гуманізм знайшов за часів Відродження. Окрім того, вказати, що на теперішній час гуманізм – це єдність теорії з практикою, що найперше і найголовніше у гуманізмі – це визнання первинним самого відношення до людини, що від кожної людини сучасного суспільства, особливо від технічного фахівця, гуманізм вимагає бути носієм високих соціальних і духовних якостей, високої самосвідомості й поваги до інших. Для сучасної людини має бути неможливим приниження гідності інших, бо це є свідченням невисокого рівня культури і відсутності гуманістичного начала в того, хто це робить.

Це питання потребує викладення як особистої думки студента, так і використання матеріалу вивченої філософської літератури.

Далі треба перейти до висвітлення поняття «антропосоціогенез», а також найбільш відомих теорій походження людини як соціальної істоти (трудова теорія, теорія символізації). При цьому необхідно вказати, на якій світоглядній та науковій базі побудовані ці теорії, хто є їх авторами і яке вони мають значення в межах знання про людину, який вплив здійснюють на світогляд людини.

Окремо необхідно зазначити, як у філософії розуміється природа людини й чому вона є філософською проблемою. Слід зазначити унікальність положення людини у світі й обґрунтувати, чому це так. Особливу увагу необхідно приділити питанню про мову як одному з найважливіших факторів у становленні людини. Питання про природу мови, її особливості, функції, значення в житті людини і суспільства потребують ретельного висвітлення.

Слід вказати також про значення в процесі становленні людини такого феномену, як праця, цілеспрямована діяльність, її сутність, специфічність цього явища як суто людської особливості, значення праці в житті людини та суспільства.

Висновки по цьому питанню обов'язково мають містити власну позицію студента, а також певну аргументацію, чому саме ті, чи інші позиції були обрані.

Переходячи до вивчення специфічного боку людського буття – соціального, важливо висвітлити питання про формування соціальних якостей людини, тобто про процес її соціалізації. Вказати значення соціальних відносин для формування повноцінної людини.

Особливо слід зупинитися на аналізі понять «індивід», «індивідуальність», «особистість». Тут важливо вказати специфіку кожного поняття, зазначити, які саме риси відрізняють їх. Крім того, висвітлюється соціальна значущість кожного з понять. Особливої уваги тут потребує поняття «особистість», оскільки з боку суспільства воно є найбільш значущою характеристикою людини. Необхідно вказати на такі складові соціального аспекту особистості, як мотиви, настанови, ціннісні орієнтації. Окрім того, важливим є розуміння соціальної ролі особистості, її місця в історичному процесі.

Щодо питання про цінності людського буття, то тут необхідно вказати, що будь-які цінності зумовлені, в першу чергу, потребами людини. Звідси – безумовна залежність значущості певної цінності від людської потреби в ній. Дуже важливим тут є розуміння того, що усе життя будується згідно уявлень людини про головні цінності, й тому необхідно відрізнити базисні, біологічні потреби та потреби соціального рівня, які для людини, частіше за все, є важливішими.

Саме обрання певних потреб як найбільш значущих наповнює змістом дві найважливіші цінності в житті людини – свободу та сенс життя. Важливо зазначити, що свобода й сенс життя (через усвідомлення його скінченності) зумовлюють життєву стратегію людини, пошук нею свого місця у світі. Поняттями, які необхідно розуміти під час розгляду цього питання, є свобода, волюнтаризм, фаталізм, вибір, необхідність, відповідальність, усвідомлення людиною своєї смертності, сенс життя, самозбереження, самопожертва тощо. При розгляді питання про свободу важливим моментом є необхідність розрізнити свободу соціальну, фізичну й свободу внутрішню, справжню.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Специфіка проблеми «людина-суспільство». Який вплив більш вагомий: суспільства на людину чи навпаки?
2. Різні концепції про походження людини.
3. Природне та соціальне в людині.
4. Проблема сенсу життя.
5. Феномен «Я-Інший» у постмодерні.
6. Екзистенціальний підхід до вивчення людини.
7. Самотність та комунікація.

Питання для роздумів

1. Як ви вважаєте, особистісна та соціальна реальність в певному значенні тотожні?
2. Чому національне приниження може викликати почуття глибокого особистого смутку?
3. Поясніть, чому труд являє собою складне, багатоякісне, багаторівневе явище? Чи згодні ви з тим, що труд повинен розглядатися в усьому своєму соціальному обсязі і фундаментальному значенні саме як та соціальна реальність, в якій і через яку діють, функціонують закони матеріально-виробничої сфери, в якій здійснюється життєдіяльність людини?
4. Людина в ході свого суспільного розвитку створила соціальний світ, що розвивається за особливими законами, створила свою другу природу, успішно створює сферу розуму – ноосферу. Чи можна провести чіткі розмежування між природою, суспільством і людиною?
5. Поясніть, чому рушійною силою будь-якої людської діяльності є задоволення певних потреб.
6. Чи погоджуєтеся ви з тим, що одним із аспектів прояву людської свободи є здатність людини перетворювати навколишній їй світ, її здатність перетворювати саму себе і той навколишній соціум, частиною якого вона є?
7. Невід'ємною рисою абсолютної більшості релігій є уява про смерть як про кінець плотського, земного життя і перехід до вічного – безтілесного, духовного життя. Як ви вважаєте, чи змінилося б ставлення людини до світу, якщо б вона могла жити набагато довше або стала безсмертною? Як би це відбилося на духовності?

Проблемно-пошукові питання

1. «За ступенем більшої чи меншої поваги до праці, – писав Н.А. Добролюбов, – і за умінням оцінювати працю більш або менш

відповідно її істинній цінності можна дізнатися про ступінь цивілізації народу». Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Наведіть приклади.

2. П. Гольбах зазначав: «У всіх своїх вчинках людина підпорядковується необхідності... її свобода волі є химерою». Проаналізуйте вислів.

3. У К. Маркса подолання смерті в соціальному безсмерті – це продовження справ і думок індивіда нащадками; фактично це розчинення індивіда в житті роду, символічне безсмертя результатів людської творчості. Наведіть приклади символічного безсмертя.

4. «У боротьбі за існування тварини, озброєні зубами та кігтями, здаються сильнішими за людину, але природа обдарувала людину двома властивостями, які роблять цю слабку істоту найсильнішою у світі: розумом і спільнотою. Товариськість забезпечила людині панування над тваринами. Товариськість дала йому, сину землі, можливість вступити в чуже йому царство природи і зробитися також володарем морів... Вона не дозволяє випадку здолати його, бо її можна покликати для протидії випадку. Усунь товариськість, і ти розірвеш єдність людського роду, на якому основане життя людини». Сенека. Проаналізуйте вислів .

5. «Якщо б у який-небудь момент розвитку людства була побудована схожа, повністю завершена система всіх світових зв'язків, як фізичних, так і духовних та історичних, то тим самим галузь людського пізнання була б завершена, і подальший історичний розвиток перервався би з того моменту, як суспільство було б влаштовано у відповідності до цієї системи, – а це було б абсурдом, чистою нісенітницею. Таким чином, виявляється, що люди знаходяться перед суперечністю: з одного боку, перед ними завдання – вичерпно пізнати систему світу в її сукупному зв'язку, а з іншого боку, їх власна природа, як і природа світової системи, не дозволяє їм коли-небудь повністю вирішити це завдання». Виділіть основні ідеї цього вислову Ф.Енгельса.

Тести

І рівень

1. Антропосоціогенез – це:
 - а) процес формування та розвитку людини та суспільства;
 - б) вчення про всезагальний зв'язок природних та соціальних явищ;
2. Людина – це істота, що рухається за допомогою комплексу сексуальної енергії:

- а) ідея І.Канта;
 - б) ідея З.Фрейда;
 - в) ідея Платона.
3. Новий тип активності, що перетворює природу і саму людину:
- а) діяльність;
 - б) воля;
 - в) свобода.

П р і в е н ь

1. Одиначний представник людського роду без урахування його біологічних особливостей, специфіки реального життя і діяльності:
- а) людина;
 - б) особистість;
 - в) індивід.
2. З точки зору якого вчення діяльність людини не розв'язує проблем, бо доля людини визначена наперед:
- а) волюнтаризм;
 - б) фаталізм;

Самостійна робота

Теми рефератів

- 1. Сучасні проблеми людини.
- 2. Чи актуальні ідеї марксизму сьогодні?
- 3. Можливості розвитку особистості у сучасному суспільстві.
- 4. Багатомірність людського буття.
- 5. Проблема «Я-Інший» у мовному контексті.
- 6. Різновиди антропологічного пізнання.

Теми доповідей

- 1. Проблема «Я-Інший»: антропологічна рефлексія.
- 2. Філософська антропологія та спеціальні науки про людину.
- 3. Людина як частина всесвіту. Проблема антропного принципу.
- 4. Екзистенціальний підхід до тлумачення людини. Сенс життя.
- 5. Специфіка людського буття.
- 6. Людина та техніка. Проблема технолюдини. Надлюдина, кіборг та інші прояви надлюдського у культурному просторі.

Напишіть есе на тему:

«Як я бачу Людину майбутнього».

Рекомендована література

1. Абсава Н.Д. Где задержался человек? / Н.Д. Абсава // Сборник «Перспективы человека в глобализирующемся мире» / ред. Парцваний В.В. – СПб. : Санкт–Петербургское философское общество, 2003. – С. 32-40. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/absava/global2_03.html.
2. Абышко О.Л. Фигуры Танатоса / О.Л. Абышко. Специальный выпуск: «Тема смерти в духовном опыте человечества». – № 3 // Материалы первой международной конференции, С.-Петербург, 2-4 ноября 1993 г.– СПб.: Изд-во СПбГУ, 1993. – С. 16-18. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/abyshko/thanatos03_06.html.
3. Акулов А.С. К дефиниции феномена «человек» / А.С. Акулов // Человек постсоветского пространства: Сборник материалов конференции. Выпуск 3 / Под ред. В.В. Парцвания. – СПб. : Санкт–Петербургское философское общество, 2005. – С. 66-68. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/akulov_sa/postsoviet_04.html.
4. Городиська О.М. Проблема людини у вимірах філософського аналізу/ О.М. Городиська, О.О. Дольска, Ю.В. Мелякова. – Х. : НТУ «ХПІ», 2008.
5. Зиммель Г. Человек как враг / Г. Зиммель. – Режим доступа: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.
6. Леви-Стросс К. Предметная область антропологи / Клод Леви-Стросс. – Режим доступа: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.
7. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – Режим доступа: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.
8. Плеснер Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию / Х. Плеснер. – Режим доступа: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.
9. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – Режим доступа: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.
10. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер. – Режим доступа: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.

Семінарське заняття № 12 **Суспільство і його структура**

ключові слова: суспільство, соціальна реальність, матеріальне та духовне виробництво, науково-технологічний прогрес, цивілізація, глобалізація.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Суспільство як система, що розвивається
2. Основні концепції суспільного розвитку.
3. Суспільство і держава.

Методичні поради

Спочатку необхідно визначити поняття суспільства, його специфіку, відмінність від природних форм життєдіяльності. Слід підкреслити, що суспільство є, в першу чергу, сукупністю відносин між людьми та соціальними групами та утвореннями, й воно визначається спільною життєдіяльністю.

Саме діяльність, яка задовольняє потреби людини й суспільства загалом, є основою та причиною виникнення та існування суспільства. Але діяльність людини багатоманітна, тому необхідно відзначити, що для стабільного функціонування суспільства як певного соціального утворення потрібні основні типи діяльності: виробництво матеріальних благ та послуг, соціальна діяльність, організаційно-управлінська діяльність, духовна діяльність. При цьому слід додати, що певний тип діяльності зумовлює існування певної сфери суспільного життя, в межах якої існують відповідні соціальні інститути. Далі необхідно охарактеризувати кожен сферу суспільного життя, вказати на їх тісний взаємозв'язок.

Окрім поняття «суспільство» можна використати термін «соціальна реальність», яка позначає життя людства, соціальних груп, колективів, окремих особистостей. Але тут необхідно зазначити, що соціальна реальність якісно відрізняється від життя тваринного, по-перше, свідомою побудовою цілей, а по-друге, створенням та вдосконаленням засобів діяльності. Особливу увагу слід приділити тим соціальним об'єктам, з яких складається соціальна реальність, й зазначити також, що вони є неподільною єдністю об'єктивного та суб'єктивного, оскільки містять те, чого не існує у природних об'єктах, – свідомості, духовного життя людей.

Далі важливо підкреслити, що оскільки суспільство являє собою об'єктивну єдність різноманітності, що постійно змінюється, слід розглядати його як особливе системне утворення, якому притаманний саморозвиток. Серед факторів такого розвитку необхідно вказати об'єктивні та суб'єктивні.

При розгляді цього питання важливим є, в першу чергу, виявлення знань студентів щодо суспільства як системи та їхнє розуміння соціального процесу.

При розгляді основних концепцій суспільного розвитку можна почати з загальних понять, які визначають розвиток суспільства. До таких можна віднести поняття «еволюція», «революція», «прогрес», «регрес», «реформи», тощо. Але, звичайно, більш важливим моментом при розгляді питань про суспільство є вивчення різних підходів у розумінні його природи, походження та стратегій розвитку. Тут необхідно, в першу чергу, згадати концепції та погляди на суспільство, які виникли ще в Античності, та підкреслити, що суто соціальна проблематика, винесення суспільства в якості предмету філософського інтересу відбулося пізніше, вже у пізньому Середньовіччі та в епоху Відродження. При цьому доцільним буде зазначити, чому суспільство як самостійний предмет філософського аналізу не міг з'явитися раніше Середньовіччя та Ренесансу. Тут можна згадати перші соціальні концепції, в тому числі утопічного характеру, які поклали початок соціальній філософії Нового часу. Певну увагу можна приділити соціальним концепціям XVII–XVIII ст.ст., а також географічному детермінізму, поглядам французьких соціалістів-утопістів, розумінню суспільного розвитку Г.В.Ф. Гегелем та О. Контом.

Проте основну увагу в цьому питанні необхідно приділити цивілізаційному підходу, формаційній концепції та сучасним концепціям соціального розвитку. В першу чергу треба визначити, коли з'явився цивілізаційний підхід в європейській думці (Дж. Віко), вказати його загальні особливості (в першу чергу, зорієнтованість на розвиток духовності суспільства) та переваги. Далі можна докладніше розповісти про концепції А. Тойнбі, О. Шпенглера, П. Сорокіна.

Після цього можна переходити до матеріалістичних уявлень про суспільство. Тут необхідно розглянути марксистську концепцію суспільно-економічних формацій із їхньою зорієнтованістю на абсолютизацію фактору матеріального виробництва. Важливо вказати та описати всі типи формацій, поступовий характер їх змін, механізм трансформації. Далі необхідно згадати близьку до марксистської концепцію технологічного детермінізму У. Ростоу, Д. Белла та О. Тоффлера, однак треба зазначити певну однокікість цих концепцій на відміну від марксистської. Проте необхідно наголосити, що жодна концепція не може абсолютно вичерпно описати, пояснити та

спрогнозувати суспільний процес, тому майже всі концепції доповнюють одна одну.

Крім того, важливо підкреслити, що в сучасних умовах розвитку, коли все більшої ваги набуває такий процес, як глобалізація, життєво необхідними є пошуки стратегій розвитку на базі усіх відомих соціально-філософських концепцій. Серед таких спроб можна зазначити синергетичний підхід, концепцію С. Гантінгтона тощо. Потрібно підкреслити, що розуміння особливостей сучасного перехідного періоду, який пов'язаний із глобалізацією, є основою майбутнього, й це особливо стосується спеціалістів технічного профілю, які, можливо, будуть визначати це майбутнє.

При розгляді цього питання дуже важливими є не тільки знання студентами основних концепцій суспільного розвитку, але й власна аргументована позиція щодо суспільства та його майбутнього.

Висвітлення особливостей політичного життя суспільства та визначення її базової складової – держави необхідно починати з прояснення ознак держави, умови, механізм та мету її виникнення. Особливу увагу треба приділити владним відносинам, що лежать в основі існування держави. Окрім того, слід вказати, за якими основними типами поділяється феномен держави – за формою правління, за формою політичного режиму та за формою державного устрою.

Важливою складовою політичного життя суспільства є право і правосвідомість, їх зв'язок із державотворенням та системою законодавства. Необхідно вказати також про політичну свідомість та про політичну діяльність у суспільстві, особливо про політичні організації та ідеологію; окрему увагу треба приділити поняттю правової держави. Слід зазначити, що важливим фактором суспільної та політичної діяльності є стан економічної сфери, яка частіше за інших впливає на ситуацію у суспільстві та державі.

Окремо слід згадати про поняття нації та національної держави, які повинні, певною мірою, втілюватися в розвинутих країнах, оскільки означатимуть єдність держави та суспільства.

Як і попереднє питання, це потребує як виявлення певних знань у студентів, так і можливе формулювання ними своїх поглядів на проблемні моменти політичного життя суспільства.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Що таке суспільство? Скільки людей треба, щоб організувати суспільство? Співвідношення суспільства та природи.
2. Суспільна ідеологія та суспільні ідеї. Політична маніпуляція.
3. Причини нерівності в суспільстві. Класи та касти.
4. Конструкція утопічних держав та їх життєспроможність.
5. Соціальна міфологія та її роль у суспільстві.

Питання для роздумів

1. Очевидним є факт, що суспільство змінюється. Проте в якому напрямі воно змінюється? Якою є тенденція розвитку сучасного суспільства?
2. Чому так важливо усвідомити глобальні проблеми суспільства?
3. Ви згодні з тим, що ми знаємо, що таке соціальна реальність як би зсередини, ми беремо участь в ній, створюємо її своїми діями?
4. Якими є особливості інформаційного суспільства?
5. Як змінює суспільство впровадження нанотехнологій?
6. Що таке віртуальна реальність? Чи може вона повністю замінити дійсність?

Проблемно-пошукові питання

1. Платон у своїх «Законах» передбачає швидку загибель державі, де закон не має верховної сили і підпорядкований чийсь-небудь волі. «Там же, де закон – владики над правителями, а вони – його раби, я убачаю порятунок держави і всі блага, які лише можуть дарувати державам боги». Чи згодні ви з такою думкою?
2. Проаналізуйте твердження: соціальна філософія займається не лише тим, що є, але і тим, що має бути.
4. Проаналізуйте думку: проблема значення (згідно Мерло-Понті) або проблема сенсу – це і є проблема природи соціальної реальності. Спостерігати суспільство – це зовсім не те ж саме, що спостерігати природу. Спостерігати суспільство це означає розуміти сенс дій того або іншого учасника. Причому спостерігач повинен розуміти не лише об'єктивний сенс дії, але і той сенс, який вкладається в дію самим учасником.
5. Подумайте, чи може людина ефективно існувати у суспільстві, не маючи навичок комунікацій з іншими людьми? Відповідь обґрунтуйте.
6. Як соціалізація змінює людину? Чи потрібно все ж таки тягнутися не до штучного, а до природного, як постулює, наприклад даоська філософія?

Тести

I рівень

1. Справжньою основою розвитку суспільства, основою всіх інших видів діяльності, у тому числі і духовній діяльності з точки зору марксизму є:

- а) процес праці, тобто виробництва матеріальних благ;
- б) харизматичний лідер;
- в) релігія.

2. Соціальна філософія пояснює:

- а) сутність соціального;
- б) сутність наукового пізнання;

2. Суспільство – це:

- а) група людей, пов'язаних шлюбними відношеннями;
- б) група людей, пов'язаних виробничими відношеннями;
- в) сукупність людей, що здійснює процеси спільної життєдіяльності.

3. Ідеологія покликана виконувати:

- а) піклування про матеріальний здобуток населення;
- б) програму соціальних дій;
- в) слідкувати за свободою людей у суспільстві.

II рівень

1. Потреби, що задовольняє суспільство:

- а) збереження та відновлення життя членів суспільства;
- б) підтримання стабільного функціонування соціальної організації;
- в) потреби в свободі дій.

2. З точки зору якого вчення діяльність людини не розв'язує проблем, бо доля людини визначена наперед:

- а) волонтаризм;
- б) фаталізм;

3. Спільність всіх людей, об'єднаних прагненням до збереження і продовження життя на Землі і пов'язаних сукупною діяльністю:

- а) людство;
- б) нація;
- в) спільнота.

5. У якій якості виступають державні і суспільні інститути, суспільні відносини по відношенню до економічного базису:

- а) у якості соціального інституту;
- б) у якості надбудови;
- в) у якості політичної сили.

III рівень

Чи треба забувати про природу у гонитві за соціальними благами?
Відповідь обґрунтуйте.

Самостійна робота

Теми рефераті:

1. Як я бачу суспільство майбутнього.
2. Харизматичний лідер та стабільне суспільство.
3. Компьютеризація усіх соціальних сфер: позитивні та негативні наслідки.
4. Проблема уходу до віртуального соціального життя.
5. Ідеальне суспільство: яке воно?
6. Найболючі проблеми сучасного українського суспільства.

Теми доповідей

1. Роль СМІ у становленні базових ідей в суспільстві.
2. Базові потреби людини та можливості їх задовольняти у суспільстві.
3. Людина-маса та його функціонування у суспільстві.
4. Суспільство як система.

Напишіть есе на тему:

Як я можу вирішити проблеми українського суспільства.

Рекомендована література

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Б. Деніел // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
2. Бергер П. Общество в человеке / П. Бергер // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – Режим доступу: http://society.polbu.ru/berger_sociology/ch04_i.html.
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М : Academia-Центр, Медиум, 1995. – Режим доступу: www.koob.ru/berger.../the_social_construction_of_reality.
4. Железнов Ю.Д. Человек в природе и обществе / Ю.Д. Железнов, Э.А. Абрамян, С.Т. Новикова. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.

5. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Д. Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.

6. Лакло Э. Невозможность общества / Эрнесто Лакло. – Режим доступу: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.

7. Мамардашвили М.К. Из лекций по социальной философии. Необходимость себя // М.К. Мамардашвили. – М., 1996. URL. – Режим доступу: http://www.ssu.samara.ru/~philosophy/exlibris/mkm_soc.html

8. Назаретян А.П. Агрессивная топа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии / А.П. Назаретян. – СПб. : «Питер», 2004. – Режим доступу: <http://evartist.narod.ru/text11/24.htm>.

9. Попова Л.П. Общество. Основы философского анализа. Общество как развивающаяся система. Культура и цивилизация/ Л.П. Попова. – Х. : Из-во «ХПИ», 1993.

10. Тоффлер Э.Создание новой цивилизации. Политика третьей волны. – Режим доступу: <http://musa.narod.ru/bib.htm>.

Семінарське заняття № 13 **Духовне життя суспільства**

ключові слова: духовна діяльність, цінності, духовні потреби, індивідуальна і суспільна свідомість.

Основні теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Філософське поняття культури. Культура і символіка. Духовність як вимір людського буття.
2. Суспільна свідомість, її сутність, структура і функції.
3. Діалектика суспільної і індивідуальної свідомості.

Методичні поради

Готуючись до семінару, треба особливу увагу приділити поняттю «культура», яке хоч і має багату історію, все ж таки зводиться до двох основних тлумачень: перше тлумачення пов'язують з вихованням (ось чому поняттям культура часто позначають рівень вихованості й освіченості людини), а друге поняття розкриває культуру як сукупність людських цінностей, як сферу духовного життя суспільства. Слово «культура» похідне від латинського «cultura» (обробіток, догляд, розвиток) і спочатку означало у Стародавньому Римі обробіток землі, працю землероба.

Явище культури багатогранне, воно всеосяжне. Духовна культура виступає багатозаровим утворенням і включає до себе пізнавальну (інтелектуальну), моральну, художню, правову, релігійну культуру.

Основними елементами духовного життя суспільства являється духовна діяльність, духовні цінності та потреби людей, духовне споживання, індивідуальна й суспільна свідомість.

Таким чином, у житті суспільства крім матеріальної, є і духовна сфера – це царина суспільного життя, котра пов'язана зі свідомістю, яка розвинулась до рівня духовного виробництва, тобто до поширення і споживання його продукції. Духовна діяльність закріплюється у формах культурних організацій, наукових інституцій, засобів масової інформації й т.д. Закони формування, структури та розвитку цих форм і виражає поняття суспільної свідомості.

За своїм змістом суспільна свідомість є сукупністю ідей, поглядів, почуттів, настроїв людей, які відображають суспільне буття, тобто матеріальне життя суспільства.

Далі необхідно розкрити співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості. Підкреслюючи вирішальну роль першого необхідно сказати про відносну самостійність суспільної свідомості. Покажіть, в чому вона проявляється і чим обумовлена (зокрема, більшою консервативністю, спадкоємністю, специфікою відображення суспільної свідомості).

Далі рекомендується розглянути структуру суспільної свідомості. Перш за все, вона включає в себе два її рівні.

Перший рівень – повсякденна свідомість і відповідна йому суспільна психологія.

Другий рівень – теоретична свідомість і її вираження – ідеологія. Розкрийте сутність кожного з рівнів, покажіть їх специфіку і особливості, зв'язавши з практикою суспільного розвитку, наприклад, сучасної України. Обидва рівні діалектично взаємозв'язані – спробуйте пояснити, що це значить.

До структури суспільної свідомості входить й індивідуальна свідомість. Суспільна свідомість не являється особливим утворенням, яке стоїть над ним, і існує тільки через індивідуальну свідомість, є діалектично пов'язаною з нею. Треба розкрити цей зв'язок. Покажіть, що суспільна свідомість – це загальне в бутті множини індивідуальних свідомостей, загальне в бутті груп, класів і в суспільстві в цілому. Але оскільки різні індивіди мають різні здібності, освіту, інтелект, досвід та інформацію, одні з них можуть раніше за інших зрозуміти

проблеми, протиріччя і тенденції у розвитку суспільства і запропонувати свої засоби боротьби за нове і прогресивне. Тому індивідуальна свідомість може суперечити суспільному і навіть боротися з ним. Наведіть подібні приклади.

Далі необхідно показати ті форми суспільної свідомості, котрі входять до її структури: політична, правова, моральна, естетична, релігійна, наукова та філософська свідомість. Треба підкреслити, що кожна з форм також має два рівні та коротко охарактеризувати їх сутність, супроводжуючи прикладами з реального життя суспільства.

Даючи аналіз форм суспільної свідомості необхідно підкреслити, що найбільш важливу роль серед них має політична свідомість, яка відображає матеріальні, економічні відносини людей. Об'єктом аналізу може бути і наука, і філософія, і релігія, і мистецтво, і таким чином, від нього часто залежить не тільки матеріальне, але і духовне життя суспільства.

Аналогічним чином розкрийте сутність інших форм суспільної свідомості, звернувши увагу на особливу актуальність правової і моральної свідомості у сучасному суспільстві. Порівняйте ці форми, підкресліть їх особливості, загальне і відмінне.

Естетична форма свідомості відображає дійсність у художніх образах. Покажіть це і розкрийте роль мистецтва у вихованні людини. Наукова свідомість – це адекватне реальності пізнання на рівні об'єктивної істини. Показуючи це, розгляньте релігійну свідомість, як протилежну науковій.

Додаткові теоретичні питання до теми семінарського заняття

1. Поняття духовності.
2. Суспільна та індивідуальна свідомість: взаємодія у сучасному суспільстві.
3. Форми суспільної свідомості.
4. Моральна свідомість. Співвідношення моралі та закону.
5. Специфіка релігійної свідомості. Її організуюча роль у сучасному світі.
6. Людина та світ символів.

Питання для роздумів

1. Яка роль творчої інтелігенції у суспільстві?
2. Кожен тип духовної свідомості пов'язаний із певними сторонами суспільного буття, фундаментальними суспільними відносинами, які

вони усвідомлюють і творять. Наприклад, наука пов'язана з матеріально-економічними відносинами, ідеологія – з класовими, мистецтво – з естетичними, світогляд – ?

3. Покажіть, що художня свідомість дає художнє осмислення минулого, наявного і майбутнього суспільного буття.

4. Як суспільна свідомість співвідноситься з такою соціальною структурою, як суспільство, та його матеріальною основою – суспільним буттям і природою?

5. Чому в історії людського суспільства релігійній свідомості передувало міфологічне знання?

6. Обґрунтуйте ідею про те, що принципи моралі не припускають винятків, претендують на абсолютність.

7. Чи погоджуєтесь ви з тим, що естетичне почуття – це просвітлене відчуття насолоди красою світу й окремих його явищ?

8. Чи може людина мати свою, відокремлену від суспільства, в якому вона живе, думку? Наведіть приклади.

Проблемно-пошукові питання

1. Поясніть, чому політичний настрій громадян визначається економічним і державним устроєм певного суспільства. Як політична ідеологія виростає і реалізується в діяльності політичних партій та держави?

2. «Суб'єктивно-психологічним витоком права, закону, звичаю є основане на здоровому глузді переконання в тому, що не всі зовнішні діяння людей є однаково припустимими і «правильними», що є зовсім «нестерпні» вчинки і є «справедливі» результати та рішення, – це переконання, яке ще не знає про різницю між «правом» і «мораллю», лежить в основі всякого «закону» та «звичаю» й генетично передуює всякій правотворчості» І. Льюїс. Проаналізуйте вислів.

3. У Г. Ріккєрта чиста теорія цінності має первинне значення; він виводить поняття цінності з теорії пізнання і логіки. Завдання філософії, на його думку, полягає в тому, щоб "пояснити смисл людського життя на основі вчення про значущі цінності". Що лежить в основі цієї ідеї?

4. М.С. Савкін зазначає: «Естетичні почуття – це емоційні переживання задоволення, насолоди або незадоволення, неприйняття в залежності від міри відповідності об'єкта сприйняття ідеалам суб'єкта. Процес естетичних переживань може мати різну міру. У випадку значного перевищення міри очікуваного естетичне почуття

піднімається до високого напруження, яке можна охарактеризувати як досягнення гармонії почуттів через потрясіння. Якщо об'єкт споглядання більш або менш відповідає естетичному ідеалу, виникає відчуття задоволення, спокою, комфорту». Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? У відповіді використайте приклади.

5. «Ціннісні орієнтації – це ставлення особистості до соціальних цінностей, що виступають регуляторами її поведінки. Сукупність типових ціннісних орієнтацій, властивих якій-небудь соціальній групі, називають соціальним характером». А.С. Кармін. Що для вас є ціннісними орієнтаціями?

Тести

I рівень

1. Суспільна свідомість суспільства функціонує в:
 - а) різноманітних формах, видах, станах, рівнях;
 - б) існує в одному виді.
2. Цілісне духовне явище, яке має певну внутрішню структуру, що включає різні рівні і форми свідомості:
 - а) ідеологія;
 - б) суспільна свідомість;
 - в) філософія.
3. Збалансований стан духовного життя суспільства:
 - а) стан пасивності;
 - б) передбачає наявність моментів усіх можливих станів без очевидної переваги якого-небудь окремого;
 - в) стан активності.

II рівень

1. До форм суспільної свідомості відносяться:
 - а) естетичне;
 - б) географічне;
 - в) філософія.
2. Сфера суспільства, що являє собою сторону духовного життя, пов'язану зі спеціалізованим духовним виробництвом, з функціонуванням соціальних інститутів, в рамках яких створюються і поширюються духовні цінності:
 - а) релігійна;
 - б) духовна;
 - в) виробнича.

3. Сукупність у суспільстві ідей, теорій, поглядів, почуттів, настроїв, що відображують буття людей, умови їх життя:

- а) суспільна свідомість;
- б) індивідуальна свідомість.

5. Цілісна система ідей і поглядів, що відображає умови життя людей, їх буття з позиції певних соціальних сил, а також цілі (програми), спрямовані на зміцнення або розвиток (зміну) існуючих у суспільстві відносин:

- а) ідеологія;
- б) суспільна психологія.

III рівень

«Дух є вищою здатністю людини, яка дозволяє їй стати джерелом смислопокладання, особистісного самовизначення, осмисленого перетворення дійсності, що відкриває можливість доповнити природну основу індивідуального і суспільного буття світом моральних, культурних та релігійних цінностей, що відіграє роль керівного і зосереджувального принципу для інших здатностей душі».

О.Л. Доброхотов. Проаналізуйте вислів.

Самотійна робота Теми рефератів

1. Духовність у сучасному світі.
2. Зв'язок суспільної та індивідуальної свідомості.
3. Суспільна свідомість і масова культура.
4. Проблема людини: філософський аналіз.
5. Специфіка моралі і релігійної свідомості.

Теми доповідей.

1. Суспільна та індивідуальна свідомість: взаємозв'язок.
2. Духовне виробництво.
3. Духовні і матеріальні потреби: що важливіше?
4. Роль освіти і виховання у сучасному світі.
5. Роль політики в суспільстві.
6. Бачення краси.
7. Релігія та її місце в сучасному суспільстві.
8. Культивування вищих духовних цінностей у суспільстві.

Напишіть есе на тему:

Я вибираю: «бути»/ «мати» (за книгою Е.Фромма «Мати чи бути»).

Рекомендована література

1. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / Анисимов С. Ф. – М. : Мысль, 1988. – 253 с.
2. Аралова Е.В. Место и роль категории духовности в иерархии человеческих ценностей / Аралова Е.В. – М., 1992. – 38 с.
3. Афанасьева М.Н. Кризис духовных ценностей и пути его решения // Вызовы современности и философия: Материалы «Круглого стола», посвященного Дню философии ЮНЕСКО / М.Н. Афанасьева, Н.С. Зиминая, Д.А. Панин. – Бишкек, 2004. – С. 113-117. – Режим доступа:
http://anthropology.ru/ru/texts/afanasjeva_mn/modphil02_14.html.
4. Бохеньский Ю. Духовная ситуация времени / Ю. Бохеньский // Вопросы философии. – 1993. – № 5. – С. 94.
5. Каган М.С. О духовном / М.С. Каган // Вопросы философии. – 1985. – № 9. – С. 91.
6. Кармин А. С. Культурология. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Изд-во «Лань», 2003. – 784 с. – Режим доступа:
<http://www.lib.ua-ru.net/content/7157.html>.
7. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С.Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21-28.
8. Материалы круглого стола. Духовность, художественное творчество, нравственность // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 3-40.
9. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – Т. 2. – М. : Феникс, 1992.
10. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.П. Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319-344.
11. Фромм Э. Духовная сущность человека / Э. Фромм // Философские науки. – 1990. – № 8. – С. 9.
12. Ясперс К. Духовная ситуация времени. – Режим доступа:
<http://musa.narod.ru/bib.htm>.

ДОДАТКИ

*Основні електронні бібліотеки з філософії,
рекомендовані Інститутом філософії НАН України ім.
Г.С.Сковороди:*

Сайт Українського філософського фонду
<http://www.philosophy.ua>

Електронна бібліотека “psylib” (психологія, філософія, релігія, культурологія, методологія та ін.) <http://www.psylib.kiev.ua>

Сайт видавництва “Свічадо” (Історія релігії, переклади Отців Церкви, християнська художня література, богословська та богослужбова література, філософія, психологія, етика та ін.)
<http://www.svichado.com>.

Сайт “Релігієзнавство в Україні” Української асоціації релігієзнавців <http://religistudies.org.ua/main.php>

Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка <http://www.philsci.univ.kiev.ua/UKR/index.html>

Бібліотека соціологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<http://www.socd.univ.kiev.ua/PUBLICAT/index.phtml>

Інтернет-версія культурологічного часопису “Ї”
<http://www.ji.lviv.ua/index.htm>

Сайт «Ізборник» — Історія України IX–XVIII ст.: першоджерела та інтерпретації (електронна бібліотека давньої української літератури та розвідок з політології) <http://litopys.org.ua>

«Діалог.UA» – інформаційний ресурс, що орієнтований на суспільний діалог з проблем стратегії розвитку України, стимулюванні дискусій, які б допомогли віднайти шляхи до встановлення соціально-політичного консенсусу щодо образу майбутнього країни, її місця та місії у світі. <http://dialogs.org.ua/ua/>

Веб-сторінка д.філос.н., завідувача відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України Євгена Бистрицького <http://www.bystrytsky.org>.

Рекомендовані підручники:

1. Антисери, Дарио Западная философия от истоков до наших дней: От Возрождения до Канта / Антисери, Дарио, Реале, Джованни, Мальцева, С.А. – СПб. : Пневма, 2002. – 868 с.

2. Введение в философию: в 2 ч. – Ч. 1: учебник для вузов / И.Т. Фролов, С.Э. Араб-Оглы, Г.С. Арефьева, др. – М. : Политиздат, 1990. – 367 с.
3. Введение в философию: В 2 ч.– Ч. 2 : Учеб.для вузов / И.Т. Фролов, С.Э. Араб–Оглы, Г.С. Арефьева, др. – М. : Политиздат, 1990. – 639 с.
4. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій: Навч.посібник для вузів / Вілен Сергійович Горський. – 3-е вид. – К. : Наукова думка, 1997. – 286 с.
5. Горський В.С. Історія української філософії: Підручник для вузів / Вілен Сергійович Горський, Костянтин Володимирович Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 486 с.
6. Данільян О. Г. Основи філософії: Навчальний посібник для вузів / Олег Геннадійович Данільян, Володимир Максимович Тараненко. – Х. : Право, 2003. – 351 с.
7. Диалектический материализм : Учеб.пособие / коллект. авторов. – М.: Высшая школа, 1975. – 374 с.
8. Історія філософії: Підручник для вузів / В.Г. Кремень, В.С. Афанасенко, В.І. Волович, М.І. Горлач. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Х. : Прапор, 2003. – 767 с.
9. Ермакова Е. Е. Философия: Учебник для вузов / Евгения Евгеньевна Ермакова. – М. : Высшая школа, 2000. – 271 с. – ISBN : 5–06–003437–2.
10. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учеб. для вузов / В.А. Канке, 2000. – ISBN : 5–940100–04–Х.
11. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / Василь Григорович Кремень, Володимир Васильович Льїн. – К. : Книга, 2005. – 525 с.
12. Петрушенко В. Л. Філософія: Навч.посібник для вузів / Віктор Леонтійович Петрушенко. – К. : Каравела ; Львів: Новий Світ–2000, 2001. – 444 с.
13. Радугин А.А. Философия: курс лекций / Алексей Алексеевич Радугин. – 2-е изд., перераб. и доп.– М. : Центр, 1997.– 269 с.: ил. – (Alma mater) Библиогр.: с. 261–269.
14. Семенюк Е. П. Філософія сучасної науки і техніки : підручник для вузів / Едуард Павлович Семенюк, Володимир Петрович Мельник. – Львів : Світ, 2006. – 151 с. – ISBN : 966–603–403–4.

15. Скирбекк, Гуннар История философии : Учеб.пособие для вузов / Скирбекк, Гуннар, Гилье, Нилс. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 799 с. : ил. – (Учебное пособие для вузов) Библиогр.в подстроч.примеч.
16. Социальная философия: Учебник / В.П. Андрущенко, Н.И.Горлач, В.С.Афанасенко, В.И. Волович. – К.; Х. : Единорог, 2002. – 735 с.
17. Спиркин, Александр Георгиевич Основы философии : Учеб.пособие для вузов / Спиркин, Александр Георгиевич. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с. – ISBN 5–250–00193–9.
18. Спиркин, Александр Георгиевич Философия : Учебник для вузов / Спиркин, Александр Георгиевич. – М. : Гардарики, 2002. – 368 с. – (UNIVERS) Библиогр. в подстроч. примеч.– ISBN 5–8297–0060–3.
19. Сухина, Валентина Феофановна Практикум по философии : Учеб. пособие для вузов : / Сухина, Валентина Феофановна, Кислюк, Константин Владимирович . – 2-е изд., перераб.и доп. – Х. : Фолио, 2001. – 430 с. : ил.– ISBN : 966–03–1614–3.
20. Тейчман Д., Эванс К. Философия (кембриджский учебник) / Дженни Тейчман, Кэтрин Эванс, 2005. – 101 с. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/content/7249.html>.
21. Філософія: Курс лекцій / І.В.Бичко, Ю.В.Осічнюк, В.Г. Табачковський. – К. : Либідь, 1991. – 455 с.
22. Філософія : Навч.посібник для вузів / Іван Федотович Надольний, Віктор Петрович Андрущенко, Іван Васильович Бойченко інш. – К.: ВІКАР, 1997. – 583 с. – Бібліогр.в кінці розд. – ISBN : 966–7131–07–6.
23. Философия права / О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, А.П. Дзевань, С.Б. Жданенко. – Х. : Прапор, 2005. – 384 с.
24. Хрестоматия по философии: учебное пособие / А.А. Радугин, В.И. Авдеев, И.М. Бочарова. – М. : Центр, 1998. – 429 с. – (Alma mater).
25. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии: Учебное пособие для студентов филос.фак.ун-тов и учеб.для студентов и аспирантов вузов по курсу "История философии"/ Арсений Николаевич Чанышев.– М. : Высшая школа, 1991. – 512 с.

**Методичні поради щодо підготовки до семінарських
занять**

Щоб підготуватися до семінарських занять, студент повинен прочитати відповідну тему в конспекті лекцій, відповідні розділи підручників з філософії, звертаючи увагу на певні поняття та логіку розвитку проблеми, яка розглядається. Спираючись на запитання, подані в планах семінарських занять, студент повинен обдумати тему заняття; а з питань, які його найбільше цікавлять, прочитати додаткову літературу. Студенти повинні бути зорієнтовані на активну участь у підготовці й обговоренні питань, які виносяться на семінарські заняття, співпрацювати з викладачем.

Готуючись до доповіді на обрану тему, студент повинен прочитати відповідний виклад теми в конспекті лекції, а також розділ підручника для того, щоб ці дані лягли в основу його доповіді. Основна увага, однак, повинна бути приділена спеціальній літературі. Як мінімум, повинно бути прочитано дві книги чи статті з цієї проблеми. Доповідь може бути оформлена письмово (обсяг повинен виходити з того, що виклад займе не більше 10 хвилин). Обов'язково треба назвати літературу (**зверніть увагу!** на питання: «Якою літературою ви користувалися?» треба відповідати: не інтернет чи пошукова система, а саме **назвати авторів текстів**, з якими ви працювали! Це дуже важливо!).

Доповідь повинна бути побудована за такою схемою:

1. виклад суті проблеми, причин її походження;
2. різні підходи до цієї проблеми;
3. точка зору доповідача на проблему;
4. висновок про важливість цієї проблеми для розвитку філософського знання.

Доповідачу рекомендується писати на дошці всі згадані ним прізвища та основні поняття. Якщо необхідно, варто наводити схеми, таблиці.

Працюючи над доповіддю, студент повинен бути підготовленим до запитань, які йому будуть задані, і попередньо обдумати відповіді на них.

Правила оформлення реферату

Після затвердження теми необхідно розпочати підбирання літератури, використовуючи рекомендації викладача і результати власних пошуків у бібліотеці.

Наступний етап роботи – складання плану. Реферат повинен складатися зі вступу, декількох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Вступ містить в собі постановку проблеми, завдання роботи, визначає коло питань, що розглядаються. Тут також повинна бути коротка характеристика використаної літератури і методології дослідження.

Розділи вміщують в собі основний зміст роботи. Кожен з них має свою назву, яка виражає суть питання, що в ній розглядається. Між розділами повинні існувати логічний зв'язок і змістова послідовність, що досягаються правильним розподілом теоретичного та емпіричного матеріалу. Варто уникати крайнощів як чисто умоглядних, не підкріплених змістовною інтерпретацією побудов, так і неосмисленого на філософському рівні нагромадження фактичних даних. Не варто перетворювати реферат на збірку цитат авторитетних авторів. Запозичення теоретичних положень та емпіричного матеріалу передбачає **обов'язкове посилання** на джерело, не припускається суцільний текст без посилань!

Висновки містять узагальнення результатів проведеного дослідження.

Завершує роботу **список використаної літератури**, що складає не менше, ніж 10 джерел. Якщо ви користувалися електронними ресурсами, треба оформлювати їх належним чином, наприклад:

1. Рочняк О.В. До проблеми взаємозв'язку масової свідомості та міфу [Електронний ресурс] / О.В. Рочняк. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../rochnyak.htm.

Обсяг роботи — приблизно 20 стор. друкованого тексту , виконаних 14 шрифтом через 1,5 інтервали (формат паперу А4).

Не припускається використання готових рефератів та їх компілювання!

Оформлення роботи

Титульний аркуш – перша сторінка роботи має такі найменування: Національний технічний університет «ХПІ», тема роботи, реферат, група і факультет, П.І.Б., дані про викладача, Харків, рік виконання.

На другій сторінці подається зміст роботи. Після кожного розділу праворуч вказуються номери сторінок. Зразок:

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Глава 1.....	4

і т.д.

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Текст реферату виконується з дотриманням полів: знизу і вгорі —15 мм, ліворуч – 30мм, праворуч – 20мм. Нумерація починається з другої сторінки, титульний аркуш не нумерується.

Оформлення посилань

Внутрішньотекстові номерні посилання відповідають порядковим номерам робіт у доданому списку літератури і наводяться одразу після цитати, прізвища автора, викладеної своїми словами думки, запозиченої з опублікованої роботи. Посилання може містити порядковий номер однієї або декількох робіт зі списку літератури, вміщений у квадратні дужки [5,6,12] , або номер зі вказівкою сторінки [5, с.57]. У списку літератури наводиться повний бібліографічний опис книг, статей, документів.

(Більш докладно про це можна прочитати у методичному посібнику: М.С. Курочкіна, О.О. Дольська, М.М. Нагорний «Організація наукової праці студентів». – Х. : НТУ «ХП», 2008).

Правила написання есе

При написанні есе можна використати методичні поради у книзі: Карнаух Н.Л. Учимося писати есе. – К. : ГЕНЖЕР, 2001.– ISBN: 5–88880–089–9.–
Режим доступу: www.e-knigka.org.ua/.../uchimsja_pisat_jesse.html. чи: «Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе» / Укл. Шендеровський К.С. / Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 34 с. – Режим доступу: www.journalib.univ.kiev.ua/ese_gol_2.doc.

Навчальне видання

Бардін О.М., Владленова І.В., Годзь Н.Б., Городиська О.М., Гусєв О.С.,
Дольська О.О., Єрмоловський М. А., Міщенко В.І., Курочкіна М.С.,
Смоляга М.В., Шанідзе Н.О.

Практикум з філософії
для студентів усіх спеціальностей і форм навчання

Українською мовою

Відповідальний за випуск
Бардін О.М.
Роботу до друку рекомендував
Поступний О.М.

План 2010 г., п. 110

Підписано до друку _____ р.
Формат 60x84 1/16. Папір друк. №2.
Друк – ризографія. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12,4. Обл.-вид. арк. 15,5.
Наклад 300 прим. Зам. №__ Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ «ХПІ».
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 116 від 10. 07. 2000 р.

61002, Харків, вул. Фрунзе, 21.
Друкарня НТУ «ХПІ» 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21